

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΘΕΜΑ: « ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ »

ΜΑΘΗΜΑ: ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΛΕΚΤΟΡΑΣ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΥΓΟΥΣΤΑΚΗ ΚΥΡΙΑΚΗ (Α.Μ 1340200400025)

ΑΘΗΝΑ, 2006

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. <u>Εισαγωγή</u>	3
2. <u>Ιστορική Αναδρομή</u>	4
3. <u>Η Θρησκευτική Ελευθερία</u>	5
4. <u>Η Προβληματική της«Επικρατούσας Θρησκείας» στο Σύνταγμα</u>	8
5. <u>Ο Ρόλος των Γονέων στη Θρησκευτική Διαπαιδαγώγηση των Ανηλίκων</u>	9
6. <u>Κίνδυνοι που προκύπτουν από την Άσκηση του Δικαιώματος των Γονέων</u>	13
7. <u>Θρησκευτική Ελευθερία και Εκπαίδευση</u>	15
8. <u>Το Μάθημα των Θρησκευτικών</u>	18
9. <u>Το θέμα των Εικόνων στα Σχολεία</u>	22
10. <u>Οι Θρησκευτικές Μειονότητες και το Δικαίωμα στην Ίδρυση Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων</u>	22
11. <u>Οι προσφερόμενες Λύσεις</u>	26
12. <u>Βασικά συμπεράσματα</u>	28
13. <u>Περίληψη</u>	30
14. <u>Summary</u>	30
15. <u>Λήμματα</u>	31
16. <u>Βιβλιογραφία</u>	32
17. <u>Νομολογία</u>	34

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο μεγάλος ιστορικός του Ελληνικού Έθνους Κ. Παπαρρηγόπουλος έλεγε: «Ουδέποτε Έθνος ηυδαιμόνησε και εμεγαλούργησεν εν τω κόσμω τούτω άνευ ισχυρών ηθικών ελατηρίων, εν δε εκ των ελατηρίων τούτων, το και ισχυρότατον πάντων είναι η θρησκεία».

Χωρίς καμία αμφιβολία η θρησκεία είναι απαύγασμα της εσωτερικής αναζήτησης του ανθρώπου για το άγνωστο, για μια υπέρτερη δύναμη δημιουργό της σοφίας που τον περιβάλλει. Λόγω της εξέχουσας αυτής σημασίας της δε θα μπορούσε να μην αποτελεί αντικείμενο συνταγματικής ρύθμισης με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Η θρησκευτική ελευθερία η οποία αποτελεί άμεση απόρροια της ελευθερίας της προσωπικότητας κατοχυρώνεται ρητά σε όλα τα δυτικά συντάγματα. Το σημείο στο οποίο δημιουργούνται αμφιλεγόμενα ζητήματα είναι αυτό της θρησκευτικής ελευθερίας σε συνδυασμό με την παιδική ηλικία. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα αν τα παιδιά είναι ελεύθερα να ακολουθήσουν το θρήσκευμα το οποίο επιθυμούν και αν όχι ποιοι και με ποιον τρόπο έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν γι' αυτά. Αρχικά, αναπτύσσεται το περιεχόμενο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας όπως αυτό κατοχυρώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα και τις Διεθνείς Συμβάσεις που δεσμεύουν την Ελλάδα και στη συνέχεια αναλύεται το δικαίωμα των γονέων όσον αφορά τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των ανήλικων τέκνων τους καθώς και τα όρια του δικαιώματός τους αυτού.

Ένα μεγάλο ζήτημα που έχει απασχολήσει τόσο τον κοινό όσο και το συνταγματικό έλληνα νομοθέτη είναι η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος σε συνδυασμό με την ερμηνεία του όρου «επικρατούσα θρησκεία» όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 3 του Συντάγματος. Από αυτό το ζήτημα απορρέουν δικαιώματα που έχουν οι μη ορθόδοξοι μαθητές καθώς και οι θρησκευτικές μειονότητες στο πλαίσιο της κρατικής ή ιδιωτικής θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Τέλος, αναπτύσσονται εναλλακτικές λύσεις και απόψεις όσον αφορά το ζήτημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης των ανηλίκων έτσι ώστε η παιδική ηλικία να ενταχθεί πραγματικά όσο το δυνατόν πλησιέστερα στην άσκηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και αυτό να μην ασκείται μέσω τρίτων προσώπων.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Το θέμα της ανεξιθρησκείας, δηλαδή της αρχής κατά την οποία κάθε δόγμα και πίστη είναι ανεκτή και για τους οπαδούς της,¹ άρχισε να απασχολεί τη δυτική κοινωνία και τις ηγετικές δυνάμεις των κρατών από τότε που ο Χριστιανισμός άρχισε να επεκτείνεται και να αποτελεί απειλή ως μονοθεϊστική θρησκεία για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Μέχρι τότε επικρατούσε μια άτυπη ανοχή εκ μέρους των πολιτικών αρχών σε όλες τις μορφές της θρησκείας και σκέψεις εφ' όσον δεν απειλούσαν την καθεστηκυία τάξη αρνούμενες για παράδειγμα την επίσημη θρησκεία. Έτσι πρώτη φορά που διατυπώθηκε το δικαίωμα της ανεξιθρησκείας επίσημα ήταν στο τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όταν ο Μέγας Κων/νος στην προσπάθειά του να βοηθήσει την εξάπλωση της χριστιανικής θρησκείας εξέδωσε μαζί με τον Λικίνιο το Διάταγμα των Μεδιολάνων με το οποίο επετράπη στους χριστιανούς και σε όλους τους άλλους υπηκόους της αυτοκρατορίας να πιστεύουν ελεύθερα στο δόγμα τους(313 μ.Χ.)²

Στη νεότερη ιστορία η θρησκευτική ελευθερία άρχισε να διαμορφώνεται εννοιολογικά το 16^ο αι. με τη θρησκευτική μεταρρύθμιση ως αντίδραση στο δικαίωμα του ηγεμόνα να ορίζει τη θρησκεία των υπηκόων του. Η διακήρυξη όμως της θρησκευτικής ελευθερίας επετεύχθη στην πολιτεία Virginia των Η.Π.Α. το 1776 και ύστερα στο άρθρο 10 της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη το 1789 στη Γαλλία.³ Στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη η θρησκευτική ελευθερία αναγνωρίζεται για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του Βελγίου το 1831 και έκτοτε

¹ Ως προς τη σχέση ανεξιθρησκείας και θρησκευτικής ελευθερίας έχουν διατυπωθεί δύο απόψεις. Κατά την πρώτη άποψη ανεξιθρησκεία είναι η ανοχή του Κράτους σε σχέση με το θρησκευτικό γίνεσθαι, ενώ με την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας το Κράτος δεν ανέχεται απλώς, αλλά υποχρεούται να προστατεύσει με θετικό τρόπο τη θρησκευτική συνείδηση και λατρεία για κάθε γνωστή θρησκεία. (βλέπε ομιλία Βενιζέλου για την ένωση ενεργών πολιτών –www.antibar.org/religion/venizelos). Κατά την αντίθετη άποψη οι διαφορές αυτές δεν φαίνεται να ευσταθούν. Θρησκευτική ελευθερία και ανεξιθρησκεία διαφέρουν κατά το ότι εκφράζουν οι πρώτοι την αντικειμενική και οι δεύτεροι την υποκειμενική πλευρά του ίδιου αντικειμένου (Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, ΗΜ. Β, σελ. 122).

² Κ.Παπαρηγόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος 4, σελ. 182

³ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, τ.Α', σελ.439-440

ακολούθησαν και τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά Συντάγματα του 19^{ου} και 20^{ου} αι. Στις μέρες μας η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται και από Διεθνείς Συμβάσεις οι οποίες έχουν ισχύ νόμου κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου του 1950 στο άρθρο 9 καθώς και στο άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου του Ο.Η.Ε.

Στη νεότερη Ελλάδα το Σύνταγμα της Επιδάουρου (1822) και του Άστρους (1823) κατοχύρωσαν το δικαίωμα της ανεξιθρησκείας ενώ το Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) προστάτευε την θρησκευτική ελευθερία. Τα Συντάγματα του 1844 και του 1864 / 1911 έκαναν λόγω για ανεξιθρησκεία ενώ το Σύνταγμα του 1927 κατοχύρωνε τη θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 1 παρ. 3. Η ίδια διάταξη υιοθετήθηκε και στο σύνταγμα του 1952 ενώ το ισχύον Σύνταγμα κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία στο άρθρο 13 παρ. 1 το οποίο δεν υπόκειται σε αναθεώρηση σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 και δεν αναστέλλεται σε κατάσταση πολιορκίας (άρθρο 48 παρ. 1.). Στο άρθρο 48 παρ. 1 του Συντάγματος εμπίπτουν και τα άρθρα 5 παρ. 2 και 16 παρ. 2 του συντάγματος τα οποία επίσης αναφέρονται στη θρησκευτική ελευθερία.

3. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Η θρησκευτική ελευθερία, δηλαδή η ελευθερία του ατόμου να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα επιθυμεί και να εκδηλώνει με εξωτερικές ενέργειες την πίστη του αυτή,⁴ κατοχυρώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 13 και είναι αμυντικό δικαίωμα το οποίο έχει απόλυτο χαρακτήρα και στρέφεται κατά παντός (*erga omnes*)⁵. Αποδέκτες της ενέργειας του δικαιώματος αυτού είναι το Κράτος αλλά και οι ιδιώτες εφ' όσον τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα τριτενεργούν αυτοδικαίως μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 (άρθρο 25 παρ. 1). Εκτός όμως από το αμυντικό της περιεχόμενο η θρησκευτική ελευθερία εμφανίζει και προστατευτικό περιεχόμενο το οποίο εκδηλώνεται ιδιαίτερα στο άρθρο 5 παρ. 2 αλλά και στο 2 παρ. 1 και το 25 του Συντάγματος. Ως προστατευτικό δικαίωμα η θρησκευτική ελευθερία στρέφεται αποκλειστικά κατά της κρατικής εξουσίας η οποία οφείλει να προστατεύσει

⁴ Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, σελ.558

⁵ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ.Β', σελ.124-125

ενεργά τη θρησκευτική ζωή λαμβάνοντας τα αναγκαία μέτρα. Ο ιδιώτης αντίθετα υποχρεούται μόνο να σέβεται αλλά όχι και να προστατεύει την ζωή των άλλων εκτός βέβαια και αν αυτό επιτάσσει η εθνική και κοινωνική αλληλεγγύη⁶ η οποία αξιώνει την ενεργοποίηση όλων των συνανθρώπων μας για την προστασία της ανθρωπίνης ζωής.

Στο άρθρο 13 δε χρησιμοποιείται αυτούσιος ο όρος «θρησκευτική ελευθερία» αλλά εκφράζεται με τις δυο ειδικότερες εκφάνσεις της: «ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης» στο άρθρο 13 παρ. 1 και «ελευθερία της λατρείας» στο άρθρο 13 παρ. 2. Ωστόσο ο ορθότερος χαρακτηρισμός της δεύτερης έννοιας είναι η «άσκηση της θρησκείας» η οποία περιλαμβάνει και άλλες εκδηλώσεις της θρησκευτικής ελευθερίας όπως είναι η διδασκαλία και η ιεραποστολή.

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης περιλαμβάνει τη «θετική θρησκευτική ελευθερία» δηλαδή την ελευθερία επιλογής, διατηρήσεως, αλλαγής ή εγκατάλειψης μιας συγκεκριμένης θρησκείας καθώς και την «αρνητική θρησκευτική ελευθερία» δηλαδή την επιλογή της εγκατάλειψης κάθε θρησκείας, της αθρησκείας ή της αθεΐας χωρίς δυσμενείς συνέπειες. Κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 παρ. 1 του συντάγματος ως απαραβίαστη, δηλαδή ως δικαίωμα το οποίο δεν μπορεί να παραβιαστεί από οποιονδήποτε.

Η κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας ολοκληρώνεται ως δικαίωμα και αποκτά νόημα στο Σύνταγμα όταν συνδυασθεί με την ισότητα. Η θρησκευτική ελευθερία και η ισότητα αποτελούν μητρικά δικαιώματα από τα οποία απορρέουν τα άλλα θρησκευτικά συνταγματικά δικαιώματα.⁷ Γι' αυτό το λόγο στο δεύτερο εδάφιο του ίδιου άρθρου αναφέρεται ότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του καθενός δεν επηρεάζουν τα πολιτικά και ατομικά του δικαιώματα. Ομοίως στο άρθρο 5 παρ. 2 ορίζεται ότι «όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της τιμής, της ζωής και της ελευθερίας τους χωρίς διάκριση θρησκευτικών πεποιθήσεων».

Η θρησκευτική συνείδηση περιέχει την εξωτερική και την εσωτερική της πλευρά. Η εσωτερική θρησκευτική συνείδηση αποτελεί το ενδιάθετο συναίσθημα της πίστης του ανθρώπου σε οποιοδήποτε ή σε κανένα θρησκευτικό δόγμα και ασφαλώς δεν μπορεί να ελεγχθεί γι' αυτό και δεν είναι απαραίτητη συνταγματική διάταξη για την προστασία της. Αντίθετα, απαραίτητη είναι η προστασία της εξωτερικής θρησκευτικής συνείδησης, δηλαδή της εξωτερίκευσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων,⁸ η οποία περιλαμβάνει και το δικαίωμα πληροφόρησης και εκπαίδευσης, καθώς και το δικαίωμα άρνησης κάθε

⁶ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ.Β', σελ.125-126

⁷ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ.Β', σελ.122-123

⁸ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ. Β, σελ.123

πληροφορίας σε σχέση με ορισμένο δόγμα. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ότι η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι κατ' αρχήν απεριόριστη, δηλαδή καλύπτει όλες τις θρησκείες και τα δόγματα ακόμη και αυτές οι οποίες δε θεωρούνται γνωστές ή δεν επιτρέπεται η λατρεία τους, καθώς και την πλήρη άρνηση υπάρξεως Θεού και θρησκείας. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την υπακοή στο νόμο και την εκπλήρωση υποχρεώσεων στο κράτος (Σ.13 παρ.4).⁹

Η ελευθερία της λατρείας η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 παρ. 2 προϋποθέτει ωστόσο γνωστή θρησκεία, δηλαδή κάθε θρησκεία που είναι προσιτή σε όποιον θέλει να τη γνωρίσει και η οποία έχει φανερά δόγματα, φανερούς σκοπούς, φανερή οργάνωση και τόπους λατρείας.¹⁰ Η ελευθερία της λατρείας περιέχει την ακώλυτη εκδήλωση της πίστης σε θρησκευτικό δόγμα, είτε ατομικά είτε συλλογικά με εξωτερικές ενέργειες κατ' οίκον, σε δημόσιους ναούς ή σε λατρευτικά κέντρα που προορίζονται για τη λατρεία του θείου ή ακόμη και στο ύπαιθρο. Στοιχείο του περιεχομένου της λατρείας είναι και η ανέγερση κτιρίων προς το σκοπό αυτό. Ωστόσο το άρθρο 13 παρ. 2, θέτει ως προϋποθέσεις της άσκησης της λατρείας εκτός από την ύπαρξη γνωστής θρησκείας και τη μη προσβολή της δημόσιας τάξης και των χρηστών ηθών καθώς και την άσκηση της λατρείας χωρίς σκοπό προσηλυτισμού, δηλαδή προσπάθεια διείσδυσης στη θρησκευτική συνείδηση με αθέμιτα μέσα και με σκοπό τη μεταβολή της.

Φορείς του δικαιώματος της θρησκείας είναι κάθε φυσικό πρόσωπο, είτε είναι ημεδαπός, αλλοδαπός ή ανιθαγενής. Φορείς του δικαιώματος μπορεί επίσης να είναι και νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων.

⁹ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τ.Α', σελ.446

¹⁰ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ.Β', σελ.120-121

4. Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ «ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΑΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ» ΣΤΟ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ.

Στο άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζεται ότι «Επικρατούσα Θρησκεία» στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Ως επικρατούσα θρησκεία θεωρείται εκείνη την οποία πιστεύει η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών και κατά την κρατούσα άποψη δεν ταυτίζεται με την «επίσημη» ή «κρατική» θρησκεία η οποία ισχύει σε κράτη όπως η Αγγλία και η Δανία.¹¹ Η επικρατούσα θρησκεία κατέχει πρώτη θέση μεταξύ ίσων και σύμφωνα με αυτή οργανώνονται επίσημες τελετές, καθορίζεται το επίσημο εορτολόγιο και οι αργίες σε δημόσιες υπηρεσίες, σχολεία κ.λ.π. Η ρύθμιση για την επικρατούσα θρησκεία ανάγεται στη «Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος» (1821) και έκτοτε ακολουθείται σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα. Ο άρρηκτος εξάλλου δεσμός της ελληνικής κοινωνίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία καθ' όλη τη διάρκεια της νεότερης ιστορίας μας δε θα επέτρεπε την κατάργηση αυτής της διάταξης, πράξη η οποία θα σήμαινε βίαιο ξεριζωμό της παράδοσης ενός ολόκληρου έθνους, Η υιοθέτηση πλήρους χωρισμού Κράτους – Εκκλησίας και θρησκευτικής ουδετερότητας όπως ισχύει για παράδειγμα στη Γαλλία, την Πορτογαλία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και την Ελβετία θα εδραίωνε μια κοινωνική πραγματικότητα ξένη προς τα ελληνικά δεδομένα. Άλλωστε, όπως παραπάνω επισημάνθηκε η ρύθμιση της επικρατούσας θρησκείας, σε καμία περίπτωση δεν αναιρεί στο Σύνταγμα την αρχή της ισότητας, καθώς πρόκειται για μια τιμητική διάκριση υπέρ της θρησκείας η οποία αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και χαρακτηρίζεται γι' αυτό το λόγο διαπιστωτική διάταξη, καθώς η ύπαρξή της δεν αμφισβητεί το άρθρο 13 του Συντάγματος, ούτε τις Διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας.

Με το άρθρο 3 του Συντάγματος δεν καθιερώνεται το σύστημα ούτε της «νόμου κρατούσης Πολιτείας» ούτε της «συναλληλίας» αλλά ρυθμίζει τις σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με το Κράτος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κων/πόλεως, χωρίς αυτό να δημιουργεί σχέση υπεροχής έναντι των άλλων θρησκειών.

Όσον αφορά την προμετωπίδα του συντάγματος η οποία αναφέρεται στο «όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος» αν και έχει ιστορικό χαρακτήρα καθώς επαναλαμβάνεται σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα εκτός από εκείνα του 1925 και 1927,

¹¹ Φουντεδάκη Π., Σχέσεις Κράτους Εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο, www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr

καταδεικνύει ακριβώς αυτό το στενό σύνδεσμο της ελληνικής παράδοσης και του πολιτισμού με την ορθόδοξη ελληνική πίστη, καθώς κανένας συνταγματικός νομοθέτης θέλησε να καταργήσει ή να αλλάξει την προμετωπίδα αυτή μέχρι και σήμερα.

5. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ.

Οι γονείς αποτελούν χωρίς αμφιβολία τον πυρήνα της υγιούς ψυχοσωματικής ανάπτυξης του παιδιού και ασφαλώς παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ηθικών αρχών και αξιών τις οποίες θα πρεσβεύουν στη μετέπειτα ζωή τους τα ανήλικα τέκνα τους. Αυτός άλλωστε είναι και ο πρωταρχικός ρόλος των γονέων: να πλάσουν ολοκληρωμένους, ηθικά ακεραίους και αυτοδύναμους πολίτες. Η οικογένεια αποτελεί τη λυδία λίθο για την κοινωνική πρόοδο της κοινωνίας. Ιδίως δε στην ελληνική κοινωνία όπου οι δεσμοί της οικογένειας είναι ιδιαίτερα στενοί, ο ρόλος της είναι αποφασιστικός στη διαμόρφωση πνευματικά και ψυχικά άρτιων ανθρώπων.

Όσον αφορά την επιλογή του θρησκειώματος των ανήλικων τέκνων έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το δικαίωμα των γονέων να καθορίζουν τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας κοινωνίας γεμάτης μισαλλοδοξίας και δογματισμού χωρίς πλουραλισμό και δημοκρατικά φρονήματα. Οι εκφραστές της άποψης αυτής θεωρούν ότι η βάπτιση και η γαλούχηση των ανήλικων τέκνων με βάση τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονέων τους οδηγεί σε ετεροκαθορισμό και ευθεία καταστρατήγηση της θρησκευτικής ελευθερίας των τέκνων, γι' αυτό και η ορθότερη επιλογή θα ήταν να αφεθούν τα παιδιά σε μια κατάσταση θρησκευτικής ουδετερότητας, έτσι ώστε όταν ενηλικιωθούν να αποφασίσουν μόνοι τους αν και ποιο θρησκευτικό δόγμα θα ακολουθήσουν.¹² Αυτή βέβαια η ακραία οπτική γωνία της άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας αποτελεί μια ουτοπική κοινωνική αντίληψη η οποία πολύ δύσκολα θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην κοινωνική

¹² Παπαχρίστου Θ., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, σελ.328, Κυριαζόπουλος Κ., Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, σελ.359

πραγματικότητα που επικρατεί στην ελληνική οικογένεια και θα ήταν αντίθετη στη φύση των πραγμάτων. Θα ήταν ασφαλώς ακατόρθωτο για ένα γονέα να εμφυσήσει στο παιδί του έναν ηθικό τρόπο ζωής απογυμνωμένο από τη θρησκευτική διδασκαλία την οποία πιστεύει κάνοντας στην ουσία μάθημα φιλοσοφίας ή ηθικολογίας στο ανήλικο τέκνο του. Όπως επίσης θα ήταν και επικίνδυνο και εγκληματικό για την κοινωνική ευημερία αλλά και την ψυχική υγεία του ατόμου να αφαιρέσουμε από τους γονείς το δικαίωμα να ενσταλάξουν στα παιδιά τους το ήθος και τις αρχές ώστε αυτά να ενταχθούν αργότερα στο κοινωνικό σύνολο συμβάλλοντας στην ευημερία και την πρόοδό του.

Έτσι με το άρθρο 1510 ΑΚ ορίζεται ότι η επιμέλεια του ανήλικου τέκνου αποτελεί στοιχείο της γονικής μέριμνα η οποία ανήκει στους γονείς. Το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν το θρήσκευμα των τέκνων τους αποτελεί σημαντικό μέρος της επιμέλειας του τέκνου το οποίο προστατεύεται έμμεσα από το Σύνταγμα στο άρθρο 21 όπου κατοχυρώνεται η προστασία της οικογένειας. Η επιλογή της θρησκείας είναι τόσο θεμελιώδης ώστε ο Άρειος Πάγος έχει δεχθεί¹³ ότι ακόμη κι αν έχει αφαιρεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα, η επιλογή του θρησκευάτος ανήκει στον πυρήνα της γονικής μέριμνας και πρέπει να γίνεται και από τους δύο γονείς. Αν οι γονείς διαφωνούν ως προς το θρήσκευμα του τέκνου τους αποφασίζει το δικαστήριο γι' αυτούς με βάση το συμφέρον του τέκνου (ΑΚ 1512). Σε περίπτωση βέβαια ανάθεσης της άσκησης της γονικής μέριμνας σε τρίτον, επίτροπο ή ίδρυμα το δικαίωμα της επιλογής του θρησκευάτος ανήκει σε αυτά τα πρόσωπα, εκτός αν το παιδί έχει ήδη θρήσκευμα οπότε έχουν την υποχρέωση να σεβαστούν την ένταξή του σε αυτό γιατί σε αντίθετη περίπτωση υπάρχει κίνδυνος προσηλυτισμού ο οποίος απαγορεύεται σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 2 εδ.γ'. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που ο ένας γονέας εντάσσεται σε διαφορετικό θρησκευτικό δόγμα από το τέκνο του οπότε καλείται να σεβαστεί τη θρησκεία στην οποία το παιδί του ήδη ανήκει.

Το θεμελιώδες αυτό δικαίωμα των γονέων όμως δεν προκύπτει μόνο από το ελληνικό αστικό Δίκαιο αλλά κατοχυρώνεται και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο άρθρο 2 Α' Πρόσθ.Πρωτ.ΕΣΔΑ το οποίο ορίζει ότι το κράτος οφείλει να «σέβεται το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν τη μόρφωση και εκπαίδευση των τέκνων τους σύμφωνα με τις

¹³ ΑΠ 1321 / 1992.

δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις¹⁴» εφόσον βέβαια αυτές δεν έρχονται σε σύγκρουση με τις αξίες της δημοκρατικής κοινωνίας. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι όσον αφορά τις «φιλοσοφικές πεποιθήσεις» η Ελλάδα είχε αρχικά διατυπώσει επιφύλαξη την οποία όμως έχει ήδη άρει με ανακοίνωσή του (7/2/1985) το Υπουργείο Εξωτερικών. Έτσι δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αμφισβητηθεί το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν το θρήσκευμα των τέκνων τους, δικαίωμα το οποίο χαρακτηρίζεται λειτουργικό εφόσον εντάσσεται στην άσκηση της γονικής μέριμνας και υποδηλώνει τη διπλή σημασία του, όχι μόνο ως δικαιώματος αλλά και ως καθήκοντος.

Τριβές δύνανται να δημιουργηθούν όσον αφορά τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων εκ μέρους των γονέων και της υποχρέωσης του κράτους «για την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης» των Ελλήνων με βάση το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος. Η σύγκρουση αποφεύγεται λόγω του δικαιώματος των γονέων να αποσύρουν τα παιδιά τους από τη θρησκευτική εκπαίδευση, τον εκκλησιασμό, και την προσευχή ασκώντας το δικαίωμα της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης στο όνομα του τέκνου τους (Σ. 13 παρ. 1).¹⁵ Σχετικά με το δικαίωμα αυτό των γονέων έχουν διαμορφωθεί δύο τάσεις. Το ΣΤΕ στην απόφαση 3356/1995 (υπόθεση μαθητή Γ' γυμνασίου Πατρών) δέχθηκε μεταξύ άλλων ότι μαθητές ετερόθρησκοι, ετερόδοξοι ή άθεοι απαλλάσσονται του μαθήματος των θρησκευτικών μόνο εφ' όσον επικαλέστηκαν τους λόγους αυτούς, δηλαδή λόγους θρησκευτικούς. Οι υπέρμαχοι αυτής της άποψης υποστηρίζουν ότι από τη μία δεν τίθεται θέμα προσβολής της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης καθώς η δήλωση δε θέτει ζήτημα δυσμενούς μεταχείρισης του μαθητή ή κυρώσεων και από την άλλη στην περίπτωση άρνησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης, του εκκλησιασμού και της προσευχής χωρίς να τίθεται θέμα ετεροθρησκείας, ετεροδοξίας ή αθεΐας δεν τίθεται θέμα παραβίασης του άρθρου 13 παρ. 1 εφόσον η υποχρεωτική συμμετοχή σε αυτά δεν οδηγεί τους μαθητές σε άλλη θρησκεία πλην εκείνης στην οποία ανήκουν.¹⁶

Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι για την απαλλαγή από τη θρησκευτική εκπαίδευση αρκεί η επίκληση λόγων θρησκευτικής συνείδησης εκ μέρους των γονέων ειδάλλως παραβιάζεται άμεσα το Σ. 13 παρ. 1 εφόσον οι ορθόδοξοι γονείς στερούνται

¹⁴ Ο όρος πεποιθήσεις δε σημαίνει απλώς γνώμες ή ιδέες αλλά απόψεις που έχουν φθάσει σε ορισμένο βαθμό δυνάμεως, σπουδαιότητας, σοβαρότητας και συνέπειας.

¹⁵ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τ.Α', σελ.448

¹⁶ Μπέης Κ., Η θρησκευτική ελευθερία : θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη, σελ.46-48

του δικαιώματος να αρνηθούν τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων τους αντιμετωπίζοντας έτσι δυσμενή διακριτική μεταχείριση.¹⁷

Επιπλέον η Αρχή προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα στην απόφαση 77 Α /2002 διατύπωσε την άποψη ότι η υποχρεωτική αυτή δήλωση για την απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών αποτελεί ευαίσθητο προσωπικό δεδομένων και γι' αυτό αντίκειται στο άρθρο 2 Α' Προσθ.Πρωτ. ΕΣΔΑ καθώς οι γονείς είναι ελεύθεροι να διαμορφώνουν τη θρησκευτική ή φιλοσοφική κατεύθυνση των ανήλικων τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις και δεν είναι απαραίτητο γι' αυτό να είναι άθεοι, ετερόδοξοι ή ετερόθρησκοι.

Συμπερασματικά το δικαίωμα των γονέων συμπυκνώνεται σε δύο βασικές αξιώσεις:

α) Την αξίωση για αποχή του κράτους από κάθε είδους χειραγωγικούς επηρεασμούς οι οποίοι θα μπορούσαν να ετεροκαθορίσουν το τέκνο προς διαφορετική θρησκευτική συνείδηση από εκείνη την οποία οι ίδιοι πρεσβεύουν. Έτσι, οι γονείς έχουν αποκλειστικό δικαίωμα διαμόρφωσης θρησκευτικής συνείδησης το οποίο βέβαια διαφοροποιείται με βάση την ηλικία. Κατά την προσχολική ηλικία οι γονείς ενεργούν εξ ιδίου δικαίου καθώς η ηλικία του τέκνου επιβάλλει την πλήρη υποκατάστασή του στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Όταν όμως το παιδί φθάσει σε στάδιο ικανοποιητικής ωριμότητας τότε ο ρόλος των γονέων γίνεται περισσότερο διαμεσολαβητικός έως ότου καταλήξει συμβουλευτικός.¹⁸ Κατά την ενηλικίωσή του το τέκνο είναι ελεύθερο να επιλέξει οποιαδήποτε θρησκεία ή δόγμα το αντιπροσωπεύει.

β) Οι γονείς έχουν επίσης ειδικότερη αξίωση για αποχή του κράτους από ενέργειες που μπορεί να προσβάλλουν τις πεποιθήσεις τους μέσα στο χώρο της ελεγχόμενης από αυτό εκπαίδευσης. Εδώ υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί. Οι γονείς μπορούν να ζητήσουν απαλλαγή των τέκνων τους από την κατηχητική μορφή θρησκευτικής εκπαίδευσης αλλά δεν μπορούν να επιβάλλουν τις δικές τους πεποιθήσεις στο πρόγραμμα της κρατικής θρησκευτικής εκπαίδευσης.¹⁹ Το ζήτημα εδώ φωτίζει η απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μετά από προσφυγή 40 μητέρων κατά της Σουηδίας οι οποίες διαμαρτύρονταν ότι η θρησκευτική εκπαίδευση στο νηπιαγωγείο δεν ήταν επαρκής προσανατολισμένη στο προτεσταντικό θρησκευτικό δόγμα των ιδίων. Η Επιτροπή απεφάνθη ότι το κράτος θεσπίζει ρυθμικούς κανόνες για το εκπαιδευτικό του

¹⁷ Χρυσογόνος Κ., (ΤοΣ)6/1999, σελ.1012-1013

¹⁸ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.287-289

¹⁹ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.289-291

σύστημα κατά απόλυτη διακριτική ευχέρεια με την προϋπόθεση να μην επιδιώκεται ο δογματικός διαποτισμός των μαθητών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση διαπιστώθηκε ότι σκοπός της σουηδικής νομοθεσίας είναι η καλλιέργεια του σεβασμού στις πεποιθήσεις των άλλων και όχι ο δογματικός διαποτισμός.

6. ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Το δικαίωμα της γονικής μέριμνας, όπως ήδη προαναφέρθηκε, είναι λειτουργικό, δηλαδή περιλαμβάνει εκτός από δικαίωμα και καθήκον όσον αφορά τη σωστή και υπεύθυνη διαπαιδαγώγηση των τέκνων τους με σκοπό τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας. Οι συνέπειες από την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας η οποία περιλαμβάνει και τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση προβλέπονται στα άρθρα 1532 ΑΚ και 1533 ΑΚ και μπορούν να οδηγήσουν ακόμη και στην αφαίρεση της άσκησης της γονικής μέριμνας.

Σύμφωνα με το άρθρο 1511 ΑΚ «Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου». Συμπεραίνουμε λοιπόν από την ανωτέρω διάταξη ότι οι γονείς δεν επιτρέπεται να ασκούν τη γονική μέριμνα με γνώμονα εγωιστικές επιδιώξεις τους αλλά εξυπηρετώντας πάντα τα δικαιώματα του ίδιου του τέκνου ως αποτέλεσμα της φυσικής σχέσης μαζί του. Επιπλέον δεν επιτρέπεται η καταστρατήγηση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του τέκνου, κριτήριο το οποίο απορρέει άμεσα από το συμφέρον του τέκνου. Έτσι, κατ' αρχήν δεν εμπίπτουν στην προστασία του άρθρου 2 Α Πρόσθ.Πρωτ.ΕΣΔΑ, οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις οι οποίες αντιτάσσονται σε μια ελεύθερη δημοκρατική κοινωνία και στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και έρχονται σε σύγκρουση με τα θεμελιώδη δικαιώματα.²⁰

Ο σεβασμός στην ελευθερία του παιδιού και η άσκηση της επιμέλειας με βάση το συμφέρον του επιβάλλει στους γονείς να λαμβάνουν υπόψη τους τα ιδιαίτερα

²⁰ Χρυσογόνο Κ. , (ΤοΣ)6/1999, σελ.1020-1021

ενδιαφέροντα και τις πεποιθήσεις του τέκνου τους, ανάλογα βέβαια με την ωριμότητά του. Έτσι, αφότου δημιουργηθεί ένα πρότυπο θρησκευτικής συνείδησης, ο εξουσιαστικός ρόλος των γονέων όσον αφορά τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων τους αποδυναμώνεται έως ότου το παιδί φθάσει στο στάδιο να ασκεί αυτοπροσώπως το δικαίωμα της θρησκευτικής του ελευθερίας. Έχει διατυπωθεί η άποψη η άποψη ότι η ηλικία αυτή ορίζεται στο 14^ο έτος της ηλικίας ή ύστερα από γάμο του ανηλίκου με δικαστική άδεια .

Πιο συγκεκριμένα περιπτώσεις κακής άσκησης της γονικής μέριμνας οι οποίες σχετίζονται με τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση του τέκνου είναι η εξής:

- Οι διακρίσεις του γονέα απέναντι στα τέκνα του με βάση τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ανατρέπουν την οικογενειακή σχέση ως βάση δεσμού αίματος και όχι κοινότητας θρησκευτικών (ή πολιτικών) πεποιθήσεων.²¹
- Η προσπάθεια του γονέα να αλλάξει το θρήσκευμα του τέκνου του επιβάλλοντας συγκεκριμένη θρησκευτική πίστη σε αυτό παραβιάζει το αμυντικό περιεχόμενο της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και πρόκειται για περίπτωση προσηλυτισμού ο οποίος απαγορεύεται από το Σύνταγμα.
- Ο εξαναγκασμός του τέκνου να συμμετάσχει σε λατρευτικές εκδηλώσεις αντίθετες στα χρηστά ήθη και τη δημόσια τάξη καθώς επίσης και ο διαποτισμός του στα πλαίσια της θρησκευτικής αγωγής με ιδέες αντίθετες στις υποχρεώσεις στο κράτος (π.χ. άρνηση στράτευσης) και στους νόμους, αποτελεί ασφαλώς κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα (άρθρο 13 παρ. 4 και 4 παρ. 6).
- Οι αλλεπάλληλες αλλαγές των θρησκευτικών πεποιθήσεων του γονέα οι οποίες επηρεάζουν και το θρήσκευμα του τέκνου μπορεί να οδηγήσουν σε ψυχικές διαταραχές του παιδιού αλλοιώνοντας την ενότητα της παιδαγωγικής του μεταχείρισης.²²

Αξιοσημείωτη είναι η απόφαση 1433/2003 του εφετείου Θεσ/νίκης (υπόθεση μάρτυρα Ιεχωβά και γονικής μέριμνας) κατά την οποία κρίθηκε ορθό από το Δικαστήριο να αφαιρεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας από τη μητέρα μάρτυρα του Ιεχωβά καθώς το παιδί παρουσίαζε άμεσους κινδύνους για την ψυχοσωματική και πνευματική του υγεία λόγω της επαφής του με τη μητέρα του, οι οποίοι απέρρεαν από τις

²¹ Δημητρόπουλος Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τ.Γ', ΗΜ.Β',σελ.129

²² Σαλκιτζόγλου Παν.,Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας , σελ.149-150

θρησκευτικές της πεποιθήσεις (για παράδειγμα είναι γνωστό ότι οι μάρτυρες του Ιεχωβά αρνούνται τη μετάγγιση αίματος στα τέκνα τους επικαλούμενοι λόγους θρησκευτικής συνείδησης).

7. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ο ρόλος της επικρατούσας θρησκείας στο Σύνταγμα και τους θεσμούς του αποτελεί ιδιαίτερα εριζόμενο ζήτημα στη θεωρία. Συνεπώς, οι τάσεις οι οποίες δημιουργούνται επηρεάζουν έντονα και τις απόψεις που έχουν διαμορφωθεί γύρω το ζήτημα της «ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων» στο άρθρο 16 παρ. 2 του συντάγματος.

Η πρώτη «παραδοσιακή» άποψη γύρω από την επικρατούσα θρησκεία υποστηρίζει απαρέγκλιτα τη μονοφωνική διάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης προβάλλοντας το επιχείρημα της προνομιακής θέσης της ορθόδοξης θρησκείας στο πλαίσιο του καθοριστικού της ρόλου ως συστατικού του ελληνικού πολιτισμού. Έτσι, Ορθόδοξη Πίστη και ελληνισμός αποτελούν μια αδιάσπαστη ενότητα γνωστή ως «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός». Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναλαμβάνει το ρόλο του θεματοφύλακα της διαφύλαξης αυτού του πολιτισμού και αναπόφευκτα ως επίσημη θρησκεία του κράτους αποτελεί το αποκλειστικό αντικείμενο της θρησκευτικής εκπαίδευσης των Ελλήνων. Έτσι υποστηρίζεται ότι η θρησκευτική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική ως κατηχητική και μονοφωνική με σκοπό της να εμφυτεύσει την ορθόδοξη χριστιανική πίστη στη συνείδηση των Ελλήνων μαθητών.²³

Η «σύγχρονη» αιτιολόγηση καταλήγει βέβαια και πάλι στην ερμηνεία της θρησκευτικής εκπαίδευσης του Σ. 16 παρ. 2 ως Ορθόδοξης χριστιανικής εκπαίδευσης αλλά έχοντας ως αφετηρία της όχι την «ελληνορθόδοξη παράδοση» αλλά τη διαπιστωτική ερμηνεία του όρου «επικρατούσα θρησκεία» ως της θρησκείας της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού. Έτσι, σύμφωνα με την άποψη την οποία ενστερνίζονταν πολλοί θεωρητικοί ήδη από τον 19^ο αι. (Κοραής, Ι.Ν. Σαρίπολος, Φλογαίτης κ.α). Ο όρος επικρατούσα θρησκεία μετατρέπει κάποια προνόμια της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε ανεκτές νομοθετικές επιλογές οι οποίες είναι τροποποιήσιμες ή

²³ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.70-73

ακόμη και τροποποιητές. Εδώ εντάσσεται και η νομοθετική επιλογή της ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης με βάση την Ορθόδοξη Πίστη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.²⁴ Εφόσον η πλειοψηφία των ελλήνων είναι χριστιανοί ορθόδοξοι και έχουν το δικαίωμα να ανατρέφουν τα τέκνα τους σύμφωνα με αυτό, έχουν και την απαίτηση το κράτος να αναπτύσσει τη θρησκευτική τους συνείδηση σύμφωνα με τις δικές τους πεποιθήσεις.

Ωστόσο, έχει αναπτυχθεί και μια τρίτη αρκετά ριζοσπαστική άποψη για τα ελληνικά δεδομένα, η οποία ωστόσο αντιμετωπίζει τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων με καθαρά αντικειμενικό τρόπο προσιδιάζοντας στα δεδομένα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης και της συνεχούς ανταλλαγής πληθυσμών. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην άχρωμη ερμηνευτική προσέγγιση του όρου θρησκευτική συνείδηση στο άρθρο 16 παρ. 2 Σ. Στο άρθρο 13 παρ. 1 του Σ. ο όρος «θρησκευτική συνείδηση» ερμηνεύεται με ιδιαίτερη ευρύτητα περικλείοντας κάθε θρησκευτική, αντιθρησκευτική ή αθεϊστική ιδεολογία. Αντίθετα στο άρθρο 16 παρ. 2 Σ. η ερμηνεία της θρησκευτικής συνείδησης είναι ανεπίτρεπτα συσταλτική, περιοριζόμενη αποκλειστικά στο εννοιολογικό περιεχόμενο της επικρατούσας θρησκείας. Αυτή η ταύτιση της θρησκευτικής συνείδησης με την Ορθόδοξη χριστιανική πίστη επικρίνεται από τους θιασώτες της άποψης αυτής ως αυθαίρετη αφού αντιτίθεται στις επιταγές της θρησκευτικής ελευθερίας οι οποίες επιβεβαιώνονται τόσο από τα άρθρα 9 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 2 Α' του Πρόσθ.Πρωτ.ΕΣΔΑ, όσο και από το άρθρο 151 παρ. 4 της Σύμβασης Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων η οποία κάνει λόγο για «προώθηση της πολυμορφίας των πολιτισμών της».

Ο συνδυασμός λοιπόν της ελεύθερης ανάπτυξης της θρησκευτικής συνείδησης και η εκπαιδευτική πολυφωνία, όπως κυριαρχεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση επιβάλλουν μια εκπαίδευση απαλλαγμένη από κάθε μονοφωνικό κατηχητισμό ο οποίος διαμορφώνει ένα ηθικό και πνευματικό γκέτο (όπως υπογραμμίστηκε στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Ευρωπαϊκής Σύμβασης) γύρω από τους αυριανούς πολίτες οι οποίοι στερούνται του δικαιώματός τους να αναπτυχθούν ως ελεύθεροι πολίτες επιλέγοντας οι ίδιοι τη θρησκευτική και ιδεολογική τους κατεύθυνση.

«Η αρχή της πολλαπλότητας» όπως αυτή εξειδικεύεται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση, διακρίνεται σε «εξωτερική πολλαπλότητα» η οποία πραγματώνεται με την ελευθερία ιδιωτικής θρησκευτικής εκπαίδευσης και σε «εσωτερική πολλαπλότητα» όπως εκφράζεται μέσα από την επιβολή αυστηρών προδιαγραφών της κρατικής θρησκευτικής

²⁴ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.98-103

διαπαιδαγώγησης μακριά από τη μονομέρεια και το σύστημα της «πλύσης εγκεφάλου». Προτείνεται λοιπόν μια θρησκευολογική κατεύθυνση της θρησκευτικής εκπαίδευσης με σκοπό, σύμφωνα με αυτή την άποψη, τη δημιουργία ενεργά σκεπτόμενων πολιτών και όχι παθητικών δεκτών προκαθορισμένων δογμάτων ή εξ αποκαλύψεως αληθειών.²⁵ Εξάλλου η ίδια η δέσμευση του κράτους για τη διάπλαση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών (16 παρ. 2 Σ.) έρχεται σε αντίθεση με το μονοφωνικό τρόπο της θρησκευτικής εκπαίδευσης.

Βέβαια, φαίνεται υπερβολική η επιβολή θρησκευολογικής κατεύθυνσης της θρησκευτικής εκπαίδευσης και η πλήρης απόρριψη του κατηχητισμού στα πλαίσια του άρθρου 16 παρ. 2 Σ. τουλάχιστον όσον αφορά τα σημερινά ελληνικά δεδομένα. Άλλωστε μια τέτοια ριζοσπαστική κατεύθυνση δε φαίνεται ότι ήταν στις προθέσεις του συνταγματικού νομοθέτη του 1975²⁶ αλλά ούτε και του αναθεωρητικού νομοθέτη του 2001, οι οποίοι δεν προχώρησαν σε αποφασιστικά βήματα για το χωρισμό Κράτους – Εκκλησίας. Αν εξετάσουμε επιπλέον την κατάσταση στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, θα δούμε ότι οι περισσότερες διατηρούν το μονοφωνικό χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών έστω και κατ' επιλογή ή με δυνατότητα απαλλαγής.

Βέβαιο είναι πάντως το γεγονός ότι τόσο το ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 16 παρ. 2 όσο και οι Διεθνείς Συμβάσεις και ιδιαίτερα η ΕΣΔΑ θέτουν κάποια όρια όσον αφορά τη θρησκευτική εκπαίδευση. Έτσι όταν το άρθρο 16 παρ. 2 Σ ορίζει ότι η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων αποτελεί δέσμευση του κράτους δεν αναφέρεται ρητά στην ταύτιση θρησκευτικής συνείδησης και Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, αλλά αφήνει τον κοινό νομοθέτη να ορίσει τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθεί η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης. Από την άλλη τόσο το Σύνταγμα στα πλαίσια του άρθρου 13 παρ. 1 και 5 παρ. 1 όσο και η ΕΣΔΑ απορρίπτουν τακτικές μισαλλοδοξίας και φανατισμού και αφετέρου δεν επιτρέπουν την προτεραιότητα σε διδασκαλία δογμάτων που ασπάζεται ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού.²⁷ Ο κοινός λοιπόν νομοθέτης μπορεί να στραφεί είτε στο μονοφωνικό χαρακτήρα της θρησκευτικής εκπαίδευσης είτε στο θρησκευολογικό χωρίς να ενεργεί ενάντια στις συνταγματικές επιταγές. Αντίθετο ωστόσο στο Σύνταγμα φαίνεται να είναι το ηθικολογικό ή πολιτικό πρόσωπο της κοσμικής εκπαίδευσης όπως αυτό εφαρμόζεται

²⁵ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ. 253-263

²⁶ Χρυσόγονος Κ., (ΤοΣ)6/1999, σελ.1016

²⁷ Χρυσόγονος Κ., (ΤοΣ)6/1999, σελ.1017

στη Γαλλία και στις Η.Π.Α. και επιτάσσει την πλήρη απουσία θρησκευτικών ή την αντικατάστασή τους με μάθημα που ενσταλάζει ηθικές και πολιτικές αξίες.²⁸

8. ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Το μάθημα των θρησκευτικών, η προσευχή και ο εκκλησιασμός αποτελούν τους τρόπους με τους οποίους πραγματοποιείται η θρησκευτική εκπαίδευση των ανηλίκων τέκνων. Κυρίως βέβαια το μάθημα των θρησκευτικών είναι εκείνο το οποίο διαμορφώνει τη θρησκευτική συνείδηση των Ελληνοπαίδων όπως αυτό έχει καθοριστεί στο Ν. 1566 / 1985 ο οποίος θέτει τους στόχους της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Με το Νόμο αυτόν ο κοινός νομοθέτης ταυτίζει την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης με την επικρατούσα θρησκεία, δηλαδή την ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Πιο αναλυτικά όσον αφορά το νηπιαγωγείο απουσιάζει κάθε άμεση ή έμμεση αναφορά στη θρησκευτική αγωγή ενώ στο δημοτικό η αναφορά είναι μάλλον γενική και ουδέτερη αφού ορίζεται ότι οι μαθητές πρέπει «να εξοικειώνονται βαθμιαία με τις ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες και να τις οργανώνουν σε σύστημα αξιών».²⁹

Άμεσα συνυφασμένο και ιδιαίτερα αμφισβητούμενο θέμα σχετικά με το σκοπό της θρησκευτικής αγωγής στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά είναι ο διορισμός αλλοθρήσκων ή άθεων δασκάλων και νηπιαγωγών. Το ΔΕφΑθ³⁰ θεώρησε αντισυνταγματική την άρνηση διορισμού μη ορθοδόξων ως νηπιαγωγών με την αιτιολογία ότι δεν προκύπτει μεταξύ των σκοπών του νηπιαγωγείου η εξοικείωση των μαθητών με θρησκευτικές ή ηθικές αξίες, εφόσον ούτε η ηλικία των παιδιών επιτρέπει κάτι τέτοιο. Το άρθρο 16 του Ν. 1771 / 1988 προέβλεπε ότι οι υποψήφιοι για διορισμό δάσκαλοι και νηπιαγωγοί άλλου δόγματος ή θρησκεύματος διορίζονται και τοποθετούνται σε δημόσια πολυθέσια δημοτικά σχολεία ή διθέσια νηπιαγωγεία και δε διδάσκουν το μάθημα των θρησκευτικών παρά μόνο σε μαθητές ίδιου δόγματος προς αυτούς. Αν και με αυτή τη διάταξη προκύπτει σαφώς η διάταξη του νομοθέτη να μην υπάρχει πλέον κώλυμα διορισμού εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ωστόσο το Υπουργείο Παιδείας δεν τήρησε τη νομοθετική αυτή δέσμευση και αρνείται

²⁸ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ. 325-326

²⁹ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.37-38

³⁰ ΔΕφΑθ.2702/1987(Υπόθεση Καθολικής Νηπιαγωγού)

να διορίσει δασκάλους ή νηπιαγωγούς άλλου δόγματος ή θρησκειύματος. Απόφαση σταθμός της νομολογίας για το ζήτημα αυτό είναι η 347/2002 του ΣτΕ (υπόθεση άθεου θεολόγου) η οποία θεμελιώνει μια νομολογιακή μεταστροφή καθόσον αφήνει παράθυρα ή κρίνει έστω και επιφυλακτικά συνταγματικό το διορισμό αλλοθρήσκου στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση έστω και για το μάθημα των θρησκευτικών.³¹

Όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ορίζεται ότι το «Γυμνάσιο βοηθάει τους μαθητές να διευρύνουν το σύστημα αξιών τους (ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες) ώστε να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις επιταγές του», ενώ στο Λύκειο είναι μεγαλύτερη η εννοιολογική φόρτιση αφού αναφέρεται ότι «βοηθάει τους μαθητές να συνειδητοποιούν τη βαθύτερη σημασία του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους και της σταθερής προσήλωσης στις πανανθρώπινες αξίες». Σε αυτή τη βαθμίδα της εκπαίδευσης το μάθημα των θρησκευτικών διδάσκει θεολόγος καθηγητής του οποίου αποκλειστική αρμοδιότητα είναι η ενστάλαξη των αξιών της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης στους μαθητές, γι' αυτό και είναι σχεδόν ομόφωνη τόσο η άποψη της νομολογίας όσο και της θεωρίας ότι δεν είναι δυνατόν να διορίζεται θεολόγος καθηγητής της Μέσης Εκπαίδευσης άθεος ή αλλόθρησκος. Εκ διαμέτρου αντίθετη είναι η άποψη για το διορισμό των υπολοίπων καθηγητών. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 3533 / 1986 του ΣτΕ (Υπόθεση άρνησης διορισμού φιλολόγου – μάρτυρα του Ιεχωβά- στη Μέση Εκπαίδευση) με την οποία ακυρώθηκε η άρνηση του Υπουργού Παιδείας να διορίσει φιλόλογο καθηγήτρια σε σχολείο της Μέσης εκπαίδευσης, με την αιτιολογία ότι ήταν μάρτυς του Ιεχωβά.

Σαφώς ο σκοπός των φιλολογικών μαθημάτων δεν είναι η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών και συνεπώς μια τέτοια διάκριση δρα ενάντια στην αρχή της ισότητας κατά το άρθρο 4 παρ.1 Σ, αλλά και όπως αυτή προκύπτει από το άρθρο 13 παρ.1 Σ, καθώς και στις διατάξεις για τα προσόντα διορισμού των εκπαιδευτικών.

Όσον αφορά το περιεχόμενο της διδασκαλίας των θρησκευτικών, μέρος της θεωρίας αντιτίθεται στην «κατηχητική» και «προκαθορισμένη» φιλοσοφία του μαθήματος, η οποία θεωρούν ότι αναφέρεται σε εκκολαπτόμενους πιστούς και αποτελεί

³¹ Αντίθετη απόφαση ΔΕφΑθ. 299/1988(Υπόθεση άθεου/αλλόθρησκου δασκάλου) όπου το δικαστήριο έκρινε ότι ο αποκλεισμός του διορισμού δασκάλων άθεων ή αλλόθρησκων δεν αντίκειται στο Σύνταγμα γιατί αν και απολαμβάνουν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας (Σ.13 παρ.1) , στο λειτούργημά τους ανήκει και η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών, οπότε οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις έρχονται σε σύγκρουση με το έργο τους.

τροχοπέδη στην ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης και στη διαμόρφωση ελεύθερων και σκεπτόμενων πολιτών όπως εξαγγέλλει ο Ν. 1566 / 1985.³²

Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι, εκτός του ότι τα διδάγματα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης αποτελούν τη βάση για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, υπάρχει το πλήρες δικαίωμα όταν ενηλικιωθούν να επιλέξουν το δόγμα που τους αντιπροσωπεύει ασκώντας πλέον πλήρως το δικαίωμα της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Αυτή η πλήρης άσκηση του δικαιώματος τους και η δυνατότητα ελεύθερης επιλογής στην παιδική ακόμη ηλικία ίσως ελλόχευε κάποιους κινδύνους για τα παιδιά τα οποία ζουν σε μια κοινωνία όπου δυστυχώς δρουν ανεξέλεγκτα παραθρησκευτικές οργανώσεις και θρησκευτικές ομάδες – απειλή για την ψυχοσύνθεση και την ομαλή ανάπτυξη των νέων. Άλλωστε αν εξετάσουμε τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες θα δούμε ότι στις περισσότερες διατηρείται το ομολογιακό μάθημα της επικρατούσας θρησκείας κάθε χώρας έστω και σε προαιρετική βάση. Έτσι στην Αυστρία και τη Δανία το μάθημα είναι υποχρεωτικό, ομολογιακό όπως και στην Ελλάδα με δυνατότητα βέβαια απαλλαγής με απλή δήλωση του κηδεμόνα του, ενώ στη Γερμανία, τη Φιλανδία, το Βέλγιο, και το Λουξεμβούργο είναι ομολογιακό εναλλακτικό. Στην Ιταλία και την Ολλανδία το μάθημα είναι ομολογιακό αλλά προαιρετικό ενώ στη Σουηδία και τη Νορβηγία είναι θρησκευιολογικό και υποχρεωτικό. Τέλος στη Μ. Βρετανία το μάθημα είναι μεν θρησκευιολογικό αλλά δίνεται προβάδισμα στην Αγγλικανική Εκκλησία ενώ στη Γαλλία όπου υπάρχει πλήρης διαχωρισμός Κράτους – Εκκλησίας επικρατεί η κοσμική δημόσια εκπαίδευση χωρίς μάθημα θρησκευτικών (με εξαίρεση ορισμένα δευτεροβάθμια εκπαιδευτήρια όπου δίδεται η δυνατότητα στους γονείς να οργανώνουν με δικά τους έξοδα μάθημα θρησκευτικών).

Αδιαμφισβήτητος βέβαια, είναι ο χαρακτήρας της «μύησης» σε κάποιες θεολογικές αλήθειες της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, όπως αυτός ενσωματώνεται στο μάθημα των θρησκευτικών προβάλλοντας το πλήρες σύστημα αξιών της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τρόπο μεροληπτικό, απόλυτο και απλοϊκό. Η παιδική συνείδηση εγκλωβίζεται στις θεολογικές αντιλήψεις της χριστιανικής πίστης χάνοντας την επαφή της με το θρησκευτικό φαινόμενο εν γένει, γεγονός το οποίο όχι μόνο δεν αναπτύσσει τη θρησκευτική συνείδηση του παιδιού αλλά και αναστέλλει την κριτική του σκέψη προβαίνοντας επικίνδυνο για την πλήρη πνευματική του ολοκλήρωση. Βέβαια, πρέπει

³² Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ. 36-37

να αναγνωρισθεί η προσπάθεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου ώστε να επιτευχθεί μια προσέγγιση και των άλλων θρησκειών και δογμάτων στα πλαίσια του μαθήματος των θρησκευτικών, ιδιαίτερα στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, όπου υπάρχει μεγαλύτερη πνευματική ωριμότητα για την κατανόηση και αξιολόγηση τέτοιων θρησκευτικών γνώσεων.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι πάγια θέση της ελληνικής νομολογίας είναι ότι η κατηχητική κατεύθυνση του μαθήματος των θρησκευτικών αλλά και της θρησκευτικής εκπαίδευσης γενικότερα είναι απολύτως σύμφωνη με τη βούληση του συνταγματικού νομοθέτη. Συγκεκριμένα το ΣΤΕ στην απόφασή 3356 / 1995 (υπόθεση μαθητή Γ' Γυμνασίου Πατρών) συνδυάζοντας το ζήτημα της επικρατούσας θρησκείας των Ελλήνων, την «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης» εκ μέρους του κράτους στο άρθρο 16 παρ. 2 του συντάγματος και το άρθρο 2 Α Πρόσθ.Πρωτ. ΕΣΔΑ σύμφωνα με το οποίο το Κράτος πρέπει να σέβεται το δικαίωμα των γονέων στη θρησκευτική αγωγή των τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις, κατέληξε ότι το μάθημα των θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό και πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία σύμφωνα με τις αρχές της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θρησκείας και επί ικανό αριθμό ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως.

Ακολουθώντας τον ίδιο δικανικό συλλογισμό το ΣΤΕ στην απόφαση 2176 / 1998 (Υπόθεση μαθήματος θρησκευτικών) ακύρωσε απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σύμφωνα με την οποία το μάθημα των θρησκευτικών θα διδασκόταν 1 ώρα εβδομαδιαίως στη Β' και Γ' Λυκείου. Η μητέρα τριών ανηλίκων μαθητριών ζήτησε την ακύρωση της απόφασης με την αιτιολόγηση ότι μια ώρα δεν ήταν επαρκής για την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των τέκνων της.

Ως προς τις παραδοχές αυτές του Δικαστηρίου έχει ήδη αναλυθεί η αντίθετη άποψη περί ουδετερότητας της «θρησκευτικής συνείδησης» του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος και την υποχρέωση εξασφάλισης πολυφωνίας εκ μέρους του κράτους. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ότι ο καθορισμός των ωρών διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών ανήκει στην ουσιαστική κρίση της Διοίκησης και δεν εμπίπτει στο ακυρωτικό έλεγχο του Δικαστηρίου εφόσον το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος δεν προβλέπει προκαθορισμένο αριθμό ωρών διδασκαλίας, αφήνοντας τον κοινό νομοθέτη να εξειδικεύσει.

9. ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι παρόμοιο πρόβλημα με το μάθημα των θρησκευτικών, της προσευχής και του εκκλησιασμού, δημιουργείται και με την ανάρτηση εικόνων στις σχολικές αίθουσες αφού θεωρείται ότι μια τέτοια κίνηση προσβάλλει τον αμυντικό χαρακτήρα του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας των μαθητών που δεν πρόσκεινται στο δόγμα της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέψουμε και τη συντριπτική πλειοψηφία των ορθόδοξων μαθητών στα ελληνικά σχολεία οι οποίοι σύμφωνα με τη θετική θρησκευτική ελευθερία έχουν δικαίωμα να εκδηλώνουν την πίστη τους αξιώνοντας την παρουσία της εικόνας μέσα στην τάξη. Τίθεται λοιπόν το θέμα κατά πόσο ένας μικρός αριθμός μαθητών μπορεί να επιβάλλει την άποψή του στην πλειοψηφία αλλά και από την άλλη σε ποιο σημείο πρέπει να τεθούν οι απαραίτητοι περιορισμοί στα δικαιώματα της πλειοψηφίας ώστε να μην καταστρατηγείται η θρησκευτική ελευθερία της μειοψηφίας. Αναμφίβολα, το ζήτημα των θρησκευτικών συμβόλων είναι ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο νομικό και κοινωνικό ζήτημα το οποίο αν αντιμετωπιστεί χωρίς την απαιτούμενη ωριμότητα και προσοχή μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική αναταραχή. Έχοντας ως παράδειγμα τα προβλήματα που δημιούργησε η πλήρης θρησκευτική ουδετερότητα του «κοσμικού» κράτους στη Γαλλία (απαγόρευση της μαντίλας στα σχολεία) αλλά και το διχασμό που επικράτησε στη Γερμανία ύστερα από την απόφαση του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου (1995) σύμφωνα με την οποία δεν είναι πια υποχρεωτική η ανάρτηση εικόνας στις σχολικές αίθουσες, μπορούμε να καταλάβουμε τα αποτελέσματα που μπορεί να προκαλέσει μια νομική λύση η οποία δεν είναι όμως δεν ανταποκρίνεται στο λαϊκό περί Δικαίου αίσθημα. Σε αυτό βέβαια το επιχείρημα, μπορεί να αντιταχθεί ότι ο νόμος της πλειοψηφίας δεν ανταποκρίνεται πάντα και στη σωστή λύση.

10. ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ

ΙΔΡΥΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ

Είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι τόσο το άρθρο 13 του Συντάγματος, όσο και το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ επιβάλλουν τον πλήρη σεβασμό στη θρησκευτική ελευθερία και άμεση συνέπεια αυτού είναι η προάσπιση δικαιωμάτων των μαθητών να πρεσβεύουν

δόγμα διαφορετικό από εκείνο της επικρατούσας θρησκείας χωρίς καμία επίπτωση είτε στη σχολική τους πρόοδο είτε στην ένταξή τους στην σχολική κοινότητα. Εδώ πρέπει να αναφερθεί η απόφαση 77 Α / 2002 της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων σύμφωνα με την οποία η αναγραφή του θρησκευόμενου στα απολυτήρια αποτελεί ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο και κατά συνέπεια θα πρέπει να παραλείπεται, έτσι ώστε να μην οδηγήσει σε δυσμενείς διακρίσεις εναντίον των αλλόθρησκων ή άθρησκων μαθητών, εφόσον αυτό ακολουθεί την επαγγελματική πορεία τους καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Από αυτή την απόφαση συνάγεται η αντίληψη της Ανεξάρτητης Αρχής για πλήρη σεβασμό τόσο της θετικής όσο και της αρνητικής θρησκευτικής ελευθερίας, αλλά και για την πλήρη τήρηση της ισότητας, ανεξάρτητα από θρησκευτικές πεποιθήσεις όπως αυτή αναπτύσσεται τόσο στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος αλλά και στην ειδικότερη διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 του Συντάγματος.

Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί βασική λοιπόν ασπίδα προστασίας για τις θρησκευτικές μειονότητες οι οποίες απολαμβάνουν τόσο την πλήρη ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης όσο και της λατρείας. Όσον αφορά την ακώλυτη ελευθερία ασκήσεως λατρείας, βασικό συστατικό για την ύπαρξή της είναι το δικαίωμα της θρησκευτικής διδασκαλίας η οποία περιλαμβάνει τόσο την εκπαίδευση των πιστών όσο και την ιεραποστολή.³³ Οι θρησκευτικές όμως μειονότητες προστατεύονται εκτός από το ίδιο το Σύνταγμα και στη διακήρυξη της Γενικής συνέλευσης του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα προσώπων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες (1993).

Σύμφωνα με αυτή τη διακήρυξη τα Κράτη πρέπει να λαμβάνουν μέτρα για τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών ώστε οι θρησκευτικές μειονότητες να εκφράζουν ελεύθερα τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και να λαμβάνουν μέρος στην εκπαίδευση για τη συντήρηση της πίστης τους και των παραδόσεών τους. Αλλά και από το άρθρο 2 Α Πρόσθ.Πρωτ. ΕΣΔΑ συνάγεται η υποχρέωση του Κράτους για ενεργό υποστήριξη των θρησκευτικών πεποιθήσεων των θρησκευτικών μειονοτήτων μέσα από το σεβασμό των φιλοσοφικών πεποιθήσεων ή της θρησκείας των γονέων.

Βασικός παράγοντας για την άσκηση των δικαιωμάτων τους είναι η ελευθερία της θρησκευτικής διδασκαλίας, ιδρύσεως και λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων (άρθρο 16 παρ. 1 και 8 του Συντάγματος) η οποία έχει ως συνταγματικό έρεισμα το άρθρο 13 παρ. 2 του συντάγματος. Η θρησκευτική διδασκαλία μπορεί να γίνει με όλα τα μέσα

³³Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τ. Α', σελ.444

είτε γραπτά, είτε προφορικά, είτε δημόσια, είτε ιδιωτικά με κλειστές ή υπαίθριες συναθροίσεις.³⁴ Εκτός όμως από τη συνταγματική κατοχύρωση η Χώρα μας δεσμεύεται από το άρθρο 8 της Συνθήκης των Σεβρών να αναγνωρίζει χωρίς να προκαλεί διακρίσεις στο δικαίωμα των Ελλήνων υπηκόων που ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες, να ιδρύουν και να διευθύνουν με δικά τους έξοδα σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Επιπλέον, σύμφωνα με τη διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. για τα πρόσωπα που ανήκουν σε θρησκευτικές, εθνικές ή γλωσσικές μειονότητες μπορούν να απολαμβάνουν το δικό τους πολιτισμό καθώς και να ομολογούν και να ασκούν τη δική τους θρησκεία ελεύθερα και χωρίς κρατική παρέμβαση ή οποιαδήποτε μορφή διάκρισης. Τα κράτη δεσμεύονται να προστατεύουν την πολιτιστική και θρησκευτική ταυτότητα των μειονοτήτων και να ενθαρρύνουν την προαγωγή της. Από τις διεθνείς αυτές δεσμεύσεις της Χώρας συμπεραίνεται ότι η ιδιωτική θρησκευτική εκπαίδευση δεν αποτελεί μόνο εξυπηρέτηση ατομικού συμφέροντος αλλά και θεσμική εγγύηση. Σε αυτή ενσωματώνεται η εξωτερική πολλαπλότητα, αρχή την οποία επιτάσσει η Σύμβαση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αλλά και οι υπόλοιπες Διεθνείς Συμβάσεις.

Η ιδιωτική θρησκευτική εκπαίδευση διέπεται από το άρθρο 16 παρ. 8 και τον εκτελεστικό του Συντάγματος Ν. 682 / 1977 «περί ιδιωτικών σχολείων γενικής εκπαίδευσης και σχολικών οικοτροφείων» όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 1566 / 1985 «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις». Βεβαίως ο έλεγχος και εποπτεία του Κράτους θα πρέπει να περιορίζονται σε έλεγχο των νόμιμων προϋποθέσεων για την ίδρυση θρησκευτικών εκπαιδευτηρίων, καθώς έλεγχος σκοπιμότητας σχετιζόμενος με τις θρησκευτικές κατευθύνσεις των σχολείων αυτών θα προσέκρουε ευθέως στο άρθρο 13 παρ. 2 του Συντάγματος.³⁵

Αδιαμφισβήτητα τα εκπαιδευτήρια αυτά πρέπει να σέβονται τη συνταγματική διάταξη άρθρο 16 παρ. 2. Όσον αφορά το ζήτημα της θρησκευτικής συνείδησης στην παράγραφο αυτή η διαφωνία ερείδεται στο γενικότερο πρόβλημα της ερμηνείας της έννοιας αυτής στα πλαίσια του συγκεκριμένου άρθρου. Σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη δεν επιτρέπεται στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια (όπως και στα κρατικά εκπαιδευτήρια) η διεξαγωγή αντιθρησκευτικής ή αθεϊστικής διδασκαλίας και επιβάλλεται η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών «επί ικανών αριθμών ωρών» (ΣΤΕ 2176 / 98). Επιπλέον επιβάλλεται η υποχρεωτική παρακολούθηση του μαθήματος των

³⁴ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τ. Α', σελ.466

³⁵ Κυριαζόπουλος Κ., Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, σελ.310-314

θρησκευτικών από μαθητές που ανήκουν στο οικείο δόγμα.³⁶ Η αντίθετη άποψη αποδέχεται ως μόνο περιορισμό του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος τον αποκλεισμό μιας θρησκευτικά αποχρωματισμένης, δηλαδή κοσμικής, εκπαίδευσης.³⁷ Αξιοσημείωτο ωστόσο είναι το γεγονός ότι ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ επιβάλλουν στο Κράτος να χρηματοδοτήσει τα ιδιωτικά θρησκευτικά εκπαιδευτήρια στο πλαίσιο της δωρεάν παιδείας και αυτό γιατί δεν επιδιώκεται σε καμία περίπτωση η πρόσθετη οικονομική επιβάρυνση των Κρατών για ζητήματα εκπαίδευσης.

Αναφέροντας παραδείγματα, δεν μπορεί να παραλειφθεί η ισλαμική εκπαίδευση της μειονότητας των Μουσουλμάνων της δυτικής Θράκης για τους οποίους εφαρμόζεται ο Ν. 694 / 1977. Η διδασκαλία του μαθήματος της Ισλαμικής θρησκείας διεξάγεται από Μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς με σκοπό την ανάλυση της ισλαμικής πίστης και του Κορανίου. Στην Κομοτηνή και στην κωμόπολη Εχίνου – Ξάνθης λειτουργούν ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, τα «Ιεροσπουδαστήρια» των οποίων ιδρυτής αναγνωρίζεται ο εκάστοτε Μουφτής. Το 1990 ιδρύθηκε στην Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσ/νίκης Ιερατικό Μουσουλμανικό Τμήμα για την εκπαίδευση θρησκευτικών λειτουργών των Μουσουλμάνων. Για τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών, κατά το μουσουλμανικό θρήσκευμα, στα μειονοτικά σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δ. Θράκη χρησιμοποιούνται βιβλία, τα οποία εγκρίνονται από τα αρμόδια Γραφεία Μειονοτικών Σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, που υπάγονται στο Συντονιστικό Γραφείο Μειονοτικής Εκπαίδευσης.

Όσον αφορά τη θρησκευτική εκπαίδευση στα ιδιωτικά σχολεία της Καθολικής Εκκλησίας διδάσκουν το δόγμα των Καθολικών σε μαθητές που πρεσβεύουν αυτό το δόγμα. Στα δημόσια σχολεία της Σύρου και της Τήνου όπου ζει το 85 % των Ελλήνων καθολικών η διδασκαλία προσφέρεται από κληρικούς ή λαϊκούς εφόσον συμπληρώνεται ικανός αριθμός μαθητών.

Άλλες σημαντικές μειονότητες στην Ελλάδα είναι κυρίως των Εβραίων και των Προτεσταντών.

Ειδικότερα στα εβραϊκά σχολεία της Χώρας μας, δηλαδή στα δύο ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας και της Θεσ/νίκης και στο δημόσιο δημοτικό σχολείο της Λάρισας, αντί του μαθήματος των θρησκευτικών, διδάσκεται το μάθημα της εβραϊκής θρησκείας, όπως

³⁶ Π.Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Τ.Α΄, σελ.467

³⁷ Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.239-240

εκείνο της εβραϊκής γλώσσας. Τα μαθήματα της εβραϊκής θρησκείας και της εβραϊκής γλώσσας διδάσκονται από τους λεγόμενους εβραιοδιδασκάλους ή τις εβραιοδιδασκάλισσες. Η διδακτέα ύλη αυτού του μαθήματος δεν καθορίζεται από το Υπουργείο Παιδείας, αλλά από τους παραπάνω διδάσκοντες κατόπιν συνεννοήσεως με τις αντίστοιχες εβραϊκές κοινότητες. Το μάθημα της εβραϊκής θρησκείας περιλαμβάνει την εβραϊκή ιστορία, στην οποία εντάσσεται και το μάθημα των θρησκευτικών κατά το εβραϊκό θρήσκευμα, δηλαδή η ανάλυση των ιστορικών και θρησκευτικών γεγονότων του Ισραήλ με βάση την Παλαιά Διαθήκη.

11. ΟΙ ΠΡΟΣΦΕΡΟΜΕΣ ΛΥΣΕΙΣ.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, συνάγεται το συμπέρασμα ότι ούτε το Σύνταγμα ούτε οι Διεθνείς Συμβάσεις επιβάλλουν την κατηχητική και μονοφωνική διάσταση της θρησκευτικής παιδείας. Αντίθετα, τόσο η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όσο και η Σύμβαση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, αλλά και οι υπόλοιπες Διεθνείς Συμβάσεις, καθιερώνουν εσωτερική πολυφωνία, δηλαδή πλήρη σεβασμό στις θρησκευτικές επιλογές των πολιτών χωρίς βέβαια να επικρίνεται το προβάδισμα στην επικρατούσα θρησκεία. Από την πλευρά του Συντάγματος, το μόνο σύστημα που φαίνεται να απορρίπτεται στο άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος είναι η κοσμική εκπαίδευση.

Αδιαμφισβήτητα, δεδομένης της αλλαγής των κοινωνικών δομών όπως έχουν διαμορφωθεί στη σύγχρονη εποχή, το σύστημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα θα πρέπει να επανεξετασθεί ώστε να προσαρμοστεί στις σύγχρονες κοινωνικές απαιτήσεις. Από την άλλη πλευρά το περιεχόμενο της θρησκευτικής αγωγής υπόκειται σε διπλή δέσμευση: Αφενός προϋποτίθεται ελεύθερη διαμόρφωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων και αφετέρου σεβασμό στην ιδιαιτερότητα της επικρατούσας θρησκείας.

Ένα εναλλακτικό πρότυπο θρησκευτικής εκπαίδευσης που φαίνεται να πληροί τις προϋποθέσεις του Συντάγματος είναι το θρησκευτολογικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο η θρησκευτική συνείδηση αναπτύσσεται με σφαιρικό τρόπο επιστημονικά τεκμηριωμένο περιλαμβάνοντας την ουδέτερη ενημέρωση των μαθητών για τις διάφορες πλευρές του θρησκευτικού φαινομένου, παρέχοντας όμως ταυτόχρονα ιδιαίτερη σημασία στις αρχές

της Ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστης. Η θρησκευολογική αυτή προσέγγιση περιλαμβάνει την εισαγωγή των μαθητών στη φιλοσοφία των βασικών θρησκευτικών και αθεϊστικών δογμάτων σε συνδυασμό με την ανάλυση της ιστορικής τους προέλευσης και εξέλιξης μέσα στον χρόνο. Μέσα σε αυτό το σύστημα η ελληνική ιστορία και οι παραδόσεις επιτάσσουν βέβαια την ηγετική σε έκταση θέση της Ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστης χωρίς αυτό να σημαίνει τη δογματική χειραγώγηση των μαθητών.

Με αυτόν τον τρόπο, φαίνεται ότι επιτυγχάνεται η πλήρης ισορροπία ανάμεσα στο άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος, την ΕΣΔΑ, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (Σ. 5 παρ. 1), την ανάπτυξη ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών (Σ. 16 παρ. 2) αλλά και την επικρατούσα θρησκεία του άρθρου 3 του Συντάγματος, εφόσον εξασφαλίζεται αφενός η σφαιρική και αντικειμενική ενημέρωση για όλα τα θρησκευτικά δόγματα και αφετέρου δίδεται ο απαραίτητος σεβασμός στις αρχές της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επιπλέον, με τη θρησκευολογική εκπαίδευση καθίσταται πλέον εφικτή η διαμόρφωση της ελεύθερης θρησκευτικής συνείδησης των παιδιών στο πλαίσιο της πολυφωνίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας, ενώ παράλληλα ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος της μισαλλοδοξίας και της μονομέρειας ακόμη και μέσα στην οικογένεια. Επιτυγχάνεται λοιπόν με αυτόν τον τρόπο η διεύρυνση των πνευματικών οριζώντων των ανηλίκων και η διαμόρφωση πραγματικά ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών απεγκλωβισμένων από ολοκληρωτικές και κατηχητικές νοοτροπίες.

Η δεύτερη εναλλακτική μορφή θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι η προαιρετική διδασκαλία της ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστης σε συνδυασμό με τη δυνατότητα επιλογής εναλλακτικής θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η προαιρετική θρησκευτική εκπαίδευση, βασιζόμενη στις αρχές και τις αλήθειες της επικρατούσας θρησκείας προϋποθέτει ένα μονόπλευρο προσανατολισμό χωρίς βέβαια αυτό να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για ένα κατά τα άλλα πολυφωνικό σύστημα εκπαίδευσης. Συνεπώς, πρόκειται για μια θρησκευτική διδασκαλία απαλλαγμένη από δογματισμούς, η οποία αναπτύσσεται με βάση την ανεκτικότητα στα άλλα δόγματα και θρησκείες. Άμεση απόρροια της μορφής αυτής της διδασκαλίας είναι το ακώλυτο δικαίωμα των γονέων να απαλλάσσουν το τέκνο τους από την μονόπλευρη αυτή θρησκευτική διαπαιδαγώγηση με μόνη τη δήλωσή τους στο Σύλλογο των διδασκόντων χωρίς καμία υποχρέωση δήλωσης πίστεως αυτών και των τέκνων τους. Υπάρχει η άποψη ότι και τα ίδια τα παιδιά με τη

συμπλήρωση του 14^{ου} έτους της ηλικίας τους έχουν τη σχετική ωριμότητα έτσι ώστε να δηλώνουν από μόνα τους την επιθυμία απαλλαγής από τη θρησκευτική εκπαίδευση.³⁸

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο αποτελεσματικότερος τρόπος ενίσχυσης της πολυμέρειας στα πλαίσια του προαιρετικού προτύπου θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι η δημιουργία ενός εναλλακτικού μαθήματος θρησκευσιολογικής κατεύθυνσης. Στην περίπτωση που η δυνατότητα αυτή εξαντλείται σε μια διαζευκτική απλώς λύση έχουμε το σύστημα «διαζευκτικής επιλογής» ενώ αν προβλέπεται ως Τρίτη επιλογή από κάθε τόπο θρησκευτικής εκπαίδευσης έχουμε το σύστημα «επιλογής – απαλλαγής».

Ωστόσο η ερμηνεία και η εφαρμογή του Συντάγματος με στείρα νομικιστική αντίληψη μπορεί να οδηγήσει μια κοινωνία σαν την ελληνική, η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με την Ορθόδοξη Χριστιανική Πίστη και παράδοση, σε διχασμό και σε κοινωνική αναταραχή. Το ζήτημα της σχέσης του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού με την κρατική θρησκευτική εκπαίδευση, είναι μείζον κοινωνικό ζήτημα του οποίου η λύση δεν μπορεί να στηριχτεί αποκλειστικά στη νομική σκέψη. Ο δικαστής και ο νομοθέτης απαιτείται να αφουγκραστούν τον παλμό της κοινωνίας στηριζόμενοι βέβαια πάντα στις επιταγές του Συντάγματος. Ένα σύστημα αποστειρωμένο από τις κοινωνικές ανάγκες και αντιλήψεις και τυφλά προσκολλημένο σε μια αυστηρά νομική λύση, το πιθανότερο είναι να μείνει ανεφάρμοστο.

12. ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Η θρησκευτική ελευθερία, ως απόλυτο δικαίωμα του ατόμου να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα και να εκδηλώνει με εξωτερικές ενέργειες την πίστη του αυτή ανήκει στα δικαιώματα «πρώτης γενιάς» και ως εκ τούτου είναι απόλυτα απαραβίαστο. Φορείς του είναι όλοι οι άνθρωποι, δηλαδή και τα παιδιά. Ωστόσο λόγω της έλλειψης ωριμότητας η οποία δεν επιτρέπει μια τόσο σοβαρή επιλογή για τη ζωή του ατόμου στο ηλικιακό στάδιο, το δικαίωμα αυτό ασκείται από τους γονείς μέχρι την ενηλικίωση του τέκνου. Το λειτουργικό δικαίωμα της γονικής μέριμνας το οποίο περιέχει τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων, οδηγείται πάντα από το συμφέρον του τέκνου και απαγορεύεται να ασκείται καταχρηστικά.

³⁸ Σωτηρέλης Γ. , Θρησκεία και Εκπαίδευση, σελ.352-353

Ο δεύτερος παράγοντας της άσκησης του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας είναι το σχολείο. Σύμφωνα με το ισχύον παιδαγωγικό σύστημα το μάθημα των θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό και διδάσκεται με βάση το Ορθόδοξο Χριστιανικό δόγμα με δυνατότητα απαλλαγής τόσο από αυτό όσο και από τον εκκλησιασμό και την προσευχή ύστερα από αξιόπιστη δήλωση των γονέων του.

Ωστόσο, η τακτική αυτή κατακρίνεται από μέρος της θεωρίας ως καταστρατηγούσα το απόλυτο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Έτσι, ως εναλλακτική λύση προτείνεται είτε το θρησκευσιολογικό σύστημα είτε το προαιρετικό – εναλλακτικό, ως πολυφωνικοί, ουδέτεροι και αντικειμενικοί τρόποι διδασκαλίας όχι όμως και πλήρως απαλλαγμένα από την ιδιαιτερότητα της επικρατούσας θρησκείας η οποία δεν μπορεί με βάση την ερμηνεία του Συντάγματος να αποκοπεί εντελώς από την κρατική θρησκευτική εκπαίδευση, εφόσον αντιπροσωπεύει την πλειοψηφία των Ελλήνων. Βέβαια, αν και αυτά τα πρότυπα θρησκευτικής εκπαίδευσης είναι από συνταγματική σκοπιά πλήρως αποδεκτά, δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι απαιτείται κυρίως κοινωνιολογική εξέταση του φαινομένου της θρησκείας προσαρμοσμένου στα ελληνικά δεδομένα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η θρησκευτική ελευθερία είναι ένα από τα σημαντικότερα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου και κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 του Συντάγματος. Λόγω έλλειψης ωριμότητας των παιδιών, οι γονείς ή κάθε τρίτος που έχει την επιμέλειά τους, ασκούν το δικαίωμά τους αυτό καθορίζοντας τη θρησκευτική διαπαιδαγώγησή τους μέχρι το στάδιο της ενηλικίωσης και πάντα με γνώμονα το συμφέρον του τέκνου. Όσον αφορά το σχολείο, το Κράτος έχει σύμφωνα με το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος την υποχρέωση να αναπτύσσει τη θρησκευτική συνείδηση των μαθητών, η οποία σύμφωνα με το ισχύον σύστημα γίνεται σύμφωνα με τις αλήθειες της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας με μέσο την προσευχή, τον εκκλησιασμό και το υποχρεωτικό μάθημα των θρησκευτικών. Με αυτόν τον τρόπο αποδίδεται ο σεβασμός στο ρόλο της επικρατούσας θρησκείας (Σ.3παρ.1). Ωστόσο, υπάρχουν αμφιβολίες σχετικά με την προτεραιότητα της πλήρους θρησκευτικής ελευθερίας όπως την επιτάσσει το Σύνταγμα και οι Διεθνείς Συμβάσεις.

SUMMARY

The freedom of religion is one of the most important and fundamental rights of man and is consolidated in the article 13 of the Constitution. Because of the children's lack of maturity, the parents exercise this right deciding about the religious education of their children until they come of age according to their child's profit. As far as school is concerned, the State is obliged to foster the religious conscience through education according to the paragraph 2 of the article 16 of the Constitution. The present system develops the religious conscience of the students following the Truth of the Orthodox Christian Church through prayer, service and the compulsory lesson of Religion. In this way, it is shown the respect for the role of the predominating Religion (article 3 paragraph 1 of the Constitution). However, there is a controversial issue relating to the complete priority of the freedom of religion as the Constitution and the International Treaties order.

ΛΗΜΜΑΤΑ

- Θρησκευτική ελευθερία
- Οικογένεια
- Εκπαίδευση
- Παιδική ηλικία

- Freedom of religion
- Family
- Education
- Childhood

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανθόπουλος Χαράλαμπος, Νέες Διαστάσεις Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, 2001
- Βιδάλης Τάκης, Η Συνταγματική Διάσταση της Εξουσίας στο Γάμο και την Οικογένεια, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996
- Γεωργόπουλος Κων/νος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο , Αθήνα,2001
- Δαγτόγλου Π.Δ.,Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α' , Αθήνα-Κομοτηνή, 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ' ,ημίτομος β' , Αθήνα, 2005
- Κυριαζόπουλος Κυριάκος, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκειών, Θεσσαλονίκη, 1999
- Μπέης Κων/νος, Η θρησκευτική ελευθερία : Θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη, Αθήνα, 1997
- Παπαρρηγόπουλος Κ., Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος 4
- Παπαχρίστου Θανάσης, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου,Αθήνα-Κομοτηνή, 2005
- Σαλκιτζόγλου Παναγιώτης, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993
- Σωτηρέλης Γεώργιος, Θρησκεία και Εκπαίδευση, Αθήνα, 1993

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

- www.law.uoa.gr/~adimitrop (Νομολογία)
- www.antibaro.gr/religion/venizelos
- www.tosyntagma.ant-sakkoulas.gr

Περιοδικά

- Το Σύνταγμα
- Νομικό Βήμα

- Αρμενόπουλος
- Ελληνική Δικαιοσύνη
- Διοικητική Δίκη

Ν Ο Μ Ο Λ Ο Γ Ι Α

3533/1986 ΣΤΕ (τμ. Γ') Υπόθεση χιλιάστριας φιλόλογου
« Επειδή, δια της υπό κρίσιν εφέσεως, ζητείται από του εκκαλούντος Υπουργού Παιδείας η εξαφάνιση ή άλλως η με μεταρρύθμιση της 1700/1983 αποφάσεως του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, δια της οποίας ακυρώθη η άρνησις διορισμού της εφεσιβλήτου ως φιλόλογου καθηγήτριας εις την Μέσην Εκπαίδευσιν επί την αιτιολογία ότι η εφεσίβλητος είναι « μάρτυς του Ιεχωβά». Επειδή, η επί ακυρώσει προσβληθείσα άρνησις διορισμού της εφεσιβλήτου επί τη αιτιολογία ότι είναι «μάρτυς του Ιεχωβά» ήτοι οπαδός θρησκείας γνωστής, εχούσης δοξασίαν και λατρείαν φανεράν, δεν ευρίσκει νόμιμον έρεισμα ούτε εις τας ειδικάς περί προσόντων των εκπαιδευτικών λειτουργών διατάξεις των άρθρων 35 και 82 του ν. 309/ 1976 ούτε και τας γενικάς περί προσόντων διατάξεις των άρθρων 18 έως 26,70 έως 76,77 έως 84 και 205 και 206 του π. δ/τος 611/77 (Υπαλληλικού κώδικος) μη περιλαμβανούσας κώλυμα διορισμού με βάση το θρήσκευμα του υποψηφίου. Δεν δύναται δε να εύρη έρεισμα νόμιμον ουδέ εμμέσως εις τας διατάξεις του άρθρου 3 παρ. 1 και 16 παρ. 2 του Συντάγματος ουδέ εις τας γενικάς περί της αποστολής της Μέσης Παιδείας διατάξεις των άρθρων 26 παρ. 1 και 29 παρ. 1 του ν. 309/1976, εν όψει του ότι κύρια αποστολή των καθηγητών των φιλολογικών μαθημάτων δεν είναι η ης γίνεται εν τη εφέσει επίκλησις ανάπτυξις της θρησκευτικής συνείδησις των μαθητών, δια την οποία προφανώς θα ήτο ακατάλληλος, ως εκπαιδευτικός, ο οπαδός ετέρας θρησκείας και ουχί του ορθοδόξου δόγματος, προκειμένου βεβαίως περί των μαθητών των ελληνικών γυμνασίων και λυκείων οι οποίοι κατά συντριπτικήν πλειοψηφίαν είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, όθεν, εν όψει των περί ισότητος και ανεξιθρησκείας διατάξεων του Συντάγματος (άρθρο 4 και 13 παρ. 1), δημιουργία κωλύματος εν προκειμένω δεν θα ήτο αντισυνταγματικώς ανεκτή, δοθέντος ότι, ως προεξετέθη, η φύσις των ανατιθεμένων έργων δεν συνδέεται αναγκαίως με την μετάδοσιν ιδεών, αρρήκτως συνυφασμένων προς τα διδάγματα της Ανατολικής του Χριστού Εκκλησίας. Ούτω κρίναν και το δικάσαν εφετείον ορθώς τον νόμον ηρμήνευσε και εφήρμοσε και απορριπτέος ο περί του αντιθέτου λόγος εφέσεως ως και η έφεσις εν των συνόλω της».

(αναγραφή του θρησκευματος στα απολυτήρια)

1. Η ισχύουσα εκπαιδευτική νομοθεσία, έτσι όπως εφαρμόζεται από τις οικείες αρχές, προβλέπει την υποχρεωτική καταχώριση του θρησκευματος στους απολυτηρίους τίτλους που χορηγούν τα σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης (δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια βλ. άρθρο 10 παρ.2 Π.Δ. 104/1979 (Α' 23), άρθρο 6 περ. Α' Π.Δ. 201/1998 (Α' 161), απόφαση 43275/29-04-1977 του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση 233.1/20/57615/22.5-5.6.1978 (Β' 515) του αυτού Υπουργού, και την εγκύκλιο Γ2/5821/31-10-2001 του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων).
2. Εξάλλου, για την απαλλαγή των μαθητών τόσο από την διδασκαλία όσο και από την εξέταση στο μάθημα των θρησκευτικών, η ισχύουσα ερμηνευτική εγκύκλιος προβλέπει ότι οι γονείς, θα πρέπει να καταθέσουν κοινή δήλωση στο σχολείο, «από την οποία να προκύπτει ότι ο μαθητής είναι άθρησκος, ή ετερόδοξος, ή ετερόθρησκος» (ΥΠΕΠΘ-Γ2/8904/29-11-1995). Ειδικά για τους μαθητές – Μάρτυρες του Ιεχωβά, άλλη ερμηνευτική εγκύκλιος ορίζει ότι τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά τους ακολουθούν το εν λόγω δόγμα (ΥΠΕΠΘ – Γ1/1/2-1-1990).
3. Σύμφωνα με το άρθρο 2 περ. α' και β' ν. 2472/1997 (Α' 50), το θρήσκευμα αποτελεί δεδομένο προσωπικού χαρακτήρα και μάλιστα ευαίσθητο. Ως εκ τούτου, η καταχώρισή του σε αρχείο και η εν γένει επεξεργασία του υπόκεινται στις ρυθμίσεις του εν λόγω νόμου και εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Αρχής. Ως νεότερος νόμος εξάλλου, ο οποίος εισάγει στην ελληνική έννομη τάξη ρυθμίσεις του διεθνούς και του κοινοτικού δικαίου, ο ν. 2472/1997 επιβάλλει την σύμφωνα προς αυτό ερμηνεία και εφαρμογή των παλαιότερων ρυθμίσεων για την συλλογή και επεξεργασία στοιχείων, τα οποία εμπίπτουν πλέον στο προστατευτικό καθεστώς που ο νόμος καθιερώνει (απόφαση 510/17/15-05-200 της Αρχής, ΣΤΕ (Ολομ.) 2879-2886/2001).
4. Το άρθρο 4 παρ. 1, ν. 2472/1997 εξαγγέλλει τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, είτε το υποκείμενο των δεδομένων έχει δώσει προς τούτο την συγκατάθεση του είτε όχι. Σύμφωνα με την θεμελιώδη αρχή της νομιμότητας, ο σκοπός της επεξεργασίας θα πρέπει να είναι νόμιμος και τα δεδομένα που συλλέγονται θα πρέπει να υφίστανται θεμιτή και νόμιμη επεξεργασία ενόψει του σκοπού αυτού (άρθρο 4, παρ. 1 α' ν.2472/1997). Εξάλλου, σύμφωνα με την θεμελιώδη αρχή της αναγκαιότητας, για να τύχουν νόμιμης επεξεργασίας θα πρέπει τα δεδομένα να είναι συναφή, πρόσφορα και όχι περισσότερα από όσα κάθε φορά απαιτείται για τον σκοπό που επιδιώκεται (άρθρο 1β' ν. 2472/1997).
5. Εν προκειμένω, όπως προκύπτει από τις σχετικές ρυθμίσεις, το θρήσκευμα στα σχολεία καταχωρίζεται, μεταξύ άλλων, α) στους απολυτηρίους τίτλους των μαθητών της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης, και β) στο αρχείο που περιλαμβάνει τις δηλώσεις των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών οι οποίοι, με βάση την προαναφερθείσα δήλωση απαλλάσσονται από το μάθημα των θρησκευτικών. Ειδικότερα :

A) Η αναγραφή του θρησκευάτος στους απολυτήριους τίτλους των μαθητών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης προσβάλλει την αρχή της αναγκαιότητας. Διότι σκοπός της σχετικής επεξεργασίας είναι αποκλειστικά και μόνον η επίσημη βεβαίωση ότι ο κάτοχος του απολυτηρίου περάτωσε επιτυχώς τον αντίστοιχο εκπαιδευτικό κύκλο, επιτυγχάνοντας την σημειούμενη επίδοση (βαθμό) σε καθένα από τα μαθήματα του υποχρεωτικού προγράμματος διδασκαλίας. Ενόψει του σκοπού αυτού, η αναγραφή του θρησκευάτος του μαθητή σε ξεχωριστό πεδίο επί του τίτλου – αλλά και η καταχώριση του στο αντίστοιχο αρχείο που τηρεί το σχολείο (αρχείο τίτλων) – υπερβαίνει τον σκοπό της επεξεργασίας και, ως εκ τούτου, δεν είναι νόμιμη. Γιατί το θρήσκευμα δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την επίδοση του μαθητή, ούτε με την διαγωγή του, που και αυτή βεβαιώνεται στον τίτλο. Πού περισσότερο που, στον τίτλο του απολυτηρίου σημειώνεται ο βαθμός που πήρε ο μαθητής στο μάθημα των θρησκευτικών (εάν το παρακολούθησε και εξετάσθηκε σε αυτό) και που, ο απολυτήριος τίτλος χρησιμοποιείται από τον κάτοχό του ως τυπικό προσόν για ποικίλες χρήσεις εκτός σχολείου (π.χ. για συμμετοχή σε εξετάσεις και διαγωνισμούς, και για εξεύρεση εργασίας). Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η αναγραφή του θρησκευάτος στο απολυτήριο – όπως άλλωστε και η μη συμπλήρωση του σχετικού πεδίου εάν υπάρχει – θα μπορούσε επιπλέον να εκθέσει τον κάτοχο του απολυτηρίου σε διακρίσεις με βάση τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, ενδεχόμενο το οποίο, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 13 του Συντάγματος, η έννομη τάξη καλείται πάση θυσία να αποτρέψει. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα ανωτέρω είναι ότι τόσο ως προαιρετική, όσο και πολύ περισσότερο ως υποχρεωτική, η αναγραφή του θρησκευάτος στους απολυτήριους τίτλους σπουδών δεν είναι νόμιμη, διότι αντιβαίνει προς την θεμελιώδη αρχή της αναγκαιότητας της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 4, παρ. 1β' ν.2472/1997). Το σχετικό πεδίο (ένδειξη) θα πρέπει συνεπώς να διαγραφεί.

B) Το αυτό συμβαίνει και με την υποχρεωτική δήλωση του θρησκευάτος που προβλέπεται ως αναγκαία προϋπόθεση για την απαλλαγή μαθητή από τα θρησκευτικά. Διότι τούτο, αφενός μεν θα αντέβαινε προς την αρνητική θρησκευτική ελευθερία τόσο των ενδιαφερόμενων μαθητών όσο και των γονέων και κηδεμόνων τους, αφετέρου θα προσέκρουε προς το ειδικότερο δικαίωμα των γονέων « όπως εξασφαλίζουν την μόρφωσιν και επαίδευσιν [των παιδιών τους], συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικάς και φιλοσοφικάς πεποιθήσεις» (άρθρο 2 Πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ). Πράγματι, όμως παγίως ερμηνεύεται από τα δικαιοδοτικά όργανα του Στρασβούργου, το δικαίωμα αυτό αναφέρεται και στις γενικότερες κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις τις οποίες, πέραν των αμιγώς θρησκευτικών, οι γονείς ενδεχομένως ακολουθούν και βάσει των οποίων, επιθυμούν να διαπαιδαγωγήσουν τα απιδιά τους. Δεν είναι συνεπώς απαραίτητο να είναι άθεοι, ετερόδοξοι ή ετερόθρησκοι, για να ζητήσουν την απαλλαγή των παιδιών τους από το μάθημα των θρησκευτικών.

Σημειώνεται εδώ :

1. Ότι με βάση την συλλογιστική αυτή η παρακολούθηση ή μη του μαθήματος των θρησκευτικών και η αναγραφή του σχετικού βαθμού στον τίτλο δεν υποδηλώνει απαραίτητα το θρήσκευμα του κατόχου, αφού και ο άθεος ή ο αλλόθρησκος που επιθυμεί, μπορεί να παρακολουθήσει το μάθημα των θρησκευτικών, αν δεν προβεί σε σχετική δήλωση και

2. Ότι η διοίκηση (ο υπεύθυνος επεξεργασίας διευθυντής του σχολείου) δικαιούται να ελέγχει τη σοβαρότητα των σχετικών δηλώσεων.

Για τους λόγους αυτούς

Σύμφωνα με τα άρθρα 19 παρ. 1 γ' και 21 παρ. 1 ω. 2472/1997,

Η αρχή

Απευθύνει σύσταση, προειδοποιεί και καλεί τον υπεύθυνο επεξεργασίας του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, μέσα σε εύλογο χρόνο – και πάντως όχι περισσότερο απ' όσο είναι αναγκαίος για την τροποποίηση των σχετικών ρυθμίσεων και την προσαρμογή των σχετικών πρακτικών – να συμμορφωθεί προς το περιεχόμενο της παρούσας απόφασης και, ειδικότερα :

1. Να μεριμνήσει για την άμεση τροποποίηση των σχετικών ρυθμίσεων και να λάβει και κάθε άλλο αναγκαίο μέτρο προσκειμένου να μην αναγράφεται, ούτε να επιτρέπεται η αναγραφή του θρησκευάτος στους απολυτήριους τίτλους σπουδών δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης.
2. Να εκδώσει κάθε αναγκαία οδηγία προς τις οικείες εκπαιδευτικές αρχές και τους διευθυντές των σχολείων ώστε, εφεξής, από τους γονείς ή κηδεμόνες που επιθυμούν τα παιδιά τους να απαλλαγούν από το μάθημα των θρησκευτικών αν μην ζητείται να δηλώνουν, αν είναι άθρησκοι, ετερόθρησκοι, αλλά να ασκούν το δικαίωμά τους αυτό, κατ' επίκληση των πεποιθήσεών τους και χωρίς να προβαίνουν σε καμία περαιτέρω διευκρίνιση.

Α.Π. 1107/1992 Α' Τμ. (Υπόθεση Γονικής μέριμνας)
Εισηγητής : Αθανάσιος Μανέτας

Κατά τη διάταξη του άρθρου 1510 ΑΚ, η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων (γονική μέριμνα), οι οποίοι την ασκούν από κοινού. Η γονική μέριμνα περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσία και την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του.

Κατά τη διάταξη του άρθρου 1512 ΑΚ, αν οι γονείς διαφωνούν κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας, και το συμφέρον του τέκνου επιβάλλει να ληφθεί απόφαση, αποφασίζει το δικαστήριο. Κατά δε τις διατάξεις των άρθρων 1512 και 1514 ίδιου Κώδικα, στις περιπτώσεις όπου υπάρχει διακοπή της συμβίωσης των συζύγων; την άσκηση της γονικής μέριμνας, εφόσον αυτοί διαφωνούν, ρυθμίζει το δικαστήριο. Τέλος, κατά τη διάταξη του άρθρου 1518 παρ. 1 του αυτού Κώδικα, η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνει ιδίως την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευσή του, καθώς και τον προσδιορισμό του τόπου της διαμονής του. Από το συνδυασμό των διατάξεων που προαναφέρθηκαν συνάγεται ότι, μετά το ν. 1329/1983, η άσκηση της γονικής μέριμνας, που αντικατέστησε την πατρική εξουσία του ισχύοντος μέχρι τότε δικαίου, έχει ανατεθεί και στους δύο γονείς του ανήλικου τέκνου από κοινού και ότι ένα μέρος του καθόλου ιδιόρρυθμου αυτού δικαιώματος, αλλά και καθήκοντος, είναι η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου.

Περιλαμβάνει δε αυτή, όπως γίνεται φανερό, από το χρησιμοποιούμενο στην πιο πάνω διάταξη του άρθρου 1518 ΑΚ επίρρημα «ιδίως», κάθε θέμα το οποίο σχετίζεται με την ανάπτυξη της σωματικής, πνευματικής και ψυχικής προσωπικότητας του ανήλικου τέκνου (όπως στέγη, ντύσιμο, τροφή, υγεία, μόρφωση, επαγγελματική εκπαίδευση, ηθική διαπαιδαγώγηση). Ανάμεσα στα θέματα αυτά καταλέγονται και η ονοματοδοσία του ανήλικου τέκνου, η οποία όπως έχει νομολογηθεί (ΟΛΑΠ 240/75) δεν είναι συστατικό στοιχείο του εφάπαξ τελούμενου μυστηρίου του βαπτίσματος, όπως και η συναρτημένη με αυτή επιλογή του προσώπου του αναδόχου τούτου (τέκνου). Είναι όμως φανερό, ενόψει του όλου περιεχομένου των πιο πάνω διατάξεων και του επιδιωκόμενου με αυτές σκοπού, που συνίσταται στο να ασκείται η γονική μέριμνα κατά κανόνα από τους δύο γονείς από κοινού, ότι αν η άσκησή της, έχει μοιρασθεί ανάμεσα στους γονείς, λόγω διάστασής τους, κατά το άρθρο 1514 ΑΚ, και η επιμέλεια του ανήλικου, έχει ανατεθεί με δικαστική απόφαση στον ένα από τους γονείς λ.χ. τη μητέρα, τότε αυτή έχει αρμοδιότητα να αποφασίζει μόνη της, για τα τρέχοντα και καθημερινά μόνο θέματα, τα σχετιζόμενα με την επιμέλεια του τέκνου, όχι δε κι για εκείνα που από τη φύση τους είναι προορισμένα να επηρεάσουν κρίσιμα για τη ζωή του θέματα (όπως ονοματοδοσία, επιλογή αναδόχου, επιλογή θρησκειύματος, σοβαρή χειρουργική επέμβαση) για τα οποία δεν είναι αρκετή, κατά την αληθινή έννοια των προμνημονευόμενων διατάξεων η απόφαση του ενός από τους γονείς. Και τούτο γιατί και αν ακόμα η επιμέλεια του προσώπου του ανήλικου τέκνου έχει ανατεθεί με δικαστική απόφαση στον ένα γονέα, λ.χ. στη μητέρα, εξακολουθεί να παραμένει στον πυρήνα της γονικής μέριμνας η λήψη της απόφασης επί των πιο πάνω σοβαρών ζητημάτων, γι' αυτό και είναι απαραίτητη, εφόσον η γονική μέριμνα ανήκει και στους δύο γονείς, να αποφασίσουν αυτοί από κοινού, για τα τέτοια ζητήματα και αν διαφωνούν τη διαφορά τους θα τη λύσει το δικαστήριο.

ΕφΘεσ. 1433/2003 (Υπόθεση μάρτυρα Ιεχωβά και γονικής μέριμνας)

Κατά τη διάταξη του άρθρου 1513 ΑΚ, συνδυαζόμενη και προς το άρθρο 1514 ΑΚ, στην περίπτωση διακοπής της συμβίωσης των συζύγων η άσκηση της γονικής μέριμνας του ανηλικού τέκνου τους ρυθμίζεται από το δικαστήριο, το οποίο μπορεί να την αναθέσει σ έναν από τους γονείς ή και σε τρίτους, ή να την κατανειμί μεταξύ των γονέων. Για τη λήψη της απόφασης το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τους έως τότε δεσμούς του τέκνου με τους γονείς και τους αδελφούς του, καθώς και τις τυχόν συμφωνίες που έκαναν οι γονείς του τέκνου, σχετικά με την επιμέλεια και τη διοίκηση της περιουσίας του. Εξάλλου, κατά το άρθρο 1511 παρ. 2 ΑΚ, όταν κατά τις διατάξεις του νόμου το δικαστήριο αποφασίζει σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή με το χρόνο της άσκησης της, πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου. Η απόφαση του δικαστηρίου πρέπει επίσης να σέβεται την ισότητα μεταξύ των γονέων και να μην κάνει διακρίσεις εξαιτίας του φύλου, της φυλής, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών ή όποιων άλλων πεποιθήσεων, της ιθαγένειας, της εθνικής ή της κοινωνικής προέλευσης ή της περιουσίας, αλλά να στηρίζεται στις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές της ισότητας και της ισονομίας των φύλων (άρθ. 4 παρ. 1,2 του Συντάγματος) και στα ατομικά δικαιώματα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (αρθ. 5 παρ.1 του Συντάγματος) και της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως (άρθ. 13 παρ. 1 του Συντάγματος), όπως οι σχετικοί περιορισμοί προβλέφθηκαν ρητά στο προαναφερόμενο άρθρο 1511 παρ. 2 εδ. β' του ΑΚ. Από την παραπάνω διάταξη του Αστικού Κώδικα, που αποτελεί εξειδίκευση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως, προκύπτει ότι ο δικαστής, κατά τη ρύθμιση της ασκήσεως της γονικής μέριμνας, δεν πρέπει κατ' αρχήν να κάνει διακρίσεις με βάση τη θρησκεία των γονέων, με την έννοια κυρίως ότι δεν δικαιούται να κρίνει ποια θρησκεία είναι «σωστή». Στα πλαίσια όμως της αναζήτησης του συμφέροντος του παιδικού θα πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να συνεκτιμώνται οι επιπτώσεις των θρησκευτικών πεποιθήσεων των γονέων στη ρύθμιση της ασκήσεως της γονικής μέριμνας. Έτσι, το δικαστήριο θα πρέπει να αρνηθεί την ανάθεση της γονικής μέριμνας στο γονέα εκείνον που, λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, εκθέτει το παιδί του σε άμεσους κινδύνους για την ομαλή ψυχοσωματική και πνευματική του ανάπτυξη, ανεξαρτήτως του αν η θρησκεία του είναι ή όχι «γνωστή». Τέτοια περίπτωση συντρέχει π.χ. όταν ο γονέας απαιτεί από το παιδί να μένει πολλές ώρες στη βροχή, για να μοιράζει στους περαστικούς φυλλάδια θρησκευτικού περιεχομένου, ή όταν, προκειμένου να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στη θρησκείας του, όπως συμβαίνει με τους μάρτυρες του Ιεχωβά, αρνείται τη μετάγγιση αίματος στο παιδί του, καίτοι το απαιτεί η κατάσταση της υγείας του. Βέβαια, προς αντιμετώπιση περιπτώσεων κινδύνου της υγείας των ανηλικών παιδιών έχει θεσπισθεί η διάταξη του άρθρου 1534 ΑΚ, κατά την οποία ο αρμόδιος Εισαγγελέας, προκειμένου περί χειρουργικών επεμβάσεων, μπορεί, αν οι γονείς του ανηλικού αρνούνται, να δώσει αμέσως την άδεια, ύστερα από αίτηση, η οποία θα πρέπει να υποβληθεί από το αρμόδιο για το σκοπό αυτόν πρόσωπο (π.χ. τον θεράποντα γιατρό). Για να εφαρμοσθεί όμως επιτυχώς η διάταξη αυτή, θα πρέπει να γίνει αμέσως γνωστή η ανάγκη της μεταγγίσεως, ώστε να ενεργήσει εγκαίρως το αρμόδιο πρόσωπο και να μη χαθεί πολύτιμος χρόνος, αυτό δε δεν είναι σίγουρο ότι θα συμβεί αν ο γονέας σκόπιμα, εξαναγκαζόμενος από τις δοξασίες, τις αρχές ή τη θρησκεία στις οποίες πιστεύει, αποκρύψει την ανάγκη της μεταγγίσεως.

Σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, το συμφέρον του τέκνου, ως βασικό κριτήριο για την ανάθεση της γονικής μέριμνας σ' έναν από τους γονείς λόγω του ότι δεν υπάρχει

περιορισμός στο νόμο, λαμβάνεται υπό έννοια ευρεία και γενική και προς διαπίστωση της συνδρομής του εξετάζονται, σε συνδυασμό και συνθετικώς όλα τα επωφελή και πρόσφορα για το ανήλικο τέκνο στοιχεία. Ανάλογα δε με την ωριμότητα του τέκνου, πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του, πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα ή επιμέλεια, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντά του.[...]

3. Επειδή το άρθρο 13 του Συντάγματος ορίζει τα εξής «1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. 2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με την λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων...»

Εξ' άλλου, το άρθρο 16 του Συντάγματος ορίζει, στην παράγραφο 2, ότι «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες». Τέλος η Διεθνής Σύμβαση της Ρώμης της 4^{ης} Νοεμβρίου 1950 «περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», που κυρώθηκε το πρώτον με τον νόμο 2329/1953 (φ. 256, Α) και έχει, ως εκ τούτου, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ.1 του Συντάγματος, αυξημένη τυπική ισχύ, με το μεν άρθρο 9 κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, με το άρθρο δε 2 του Α προσθέτου πρωτοκόλλου ορίζει ειδικότερα τα εξής :

«Ουδείς δύνата να στερηθεί του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικάς και φιλοσοφικάς πεποιθήσεις».

4. Επειδή, από τις πιο πάνω διατάξεις, ερμηνευόμενες σε συνδυασμό μεταξύ τους, εν όψει του γνωστού τοις πάσι γεγονότος, ότι η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού πρεσβεύει την Ορθόδοξη Χριστιανική Θρησκεία (Σ.Τ.Ε. 3533/1986), ως τούτο άλλωστε μαρτυρείται και από την γενομένην, στην κεφαλίδα του Συντάγματος επίκληση της Αγίας Τριάδας σε συνδυασμό με το άρθρο 3 του Συντάγματος, με το οποίο το Ορθόδοξο Χριστιανικό Δόγμα χαρακτηρίζεται ως : «Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα», συνάγεται ότι, σκοπός της παρεχομένης στα σχολεία παιδείας είναι μεταξύ των άλλων, και η «ανάπτυξη» της θρησκευτικής συνείδησης των ελληνοπαίδων σύμφωνα με τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, στην οποίαν, κατά τεκμήριο, εν όψει των εκτεθέντων, αποβλέπουν οι γονείς των αντλώντας, από το πιο πάνω άρθρο 13 του Συντάγματος, το δικαίωμα που είναι , ως αναφέρθηκε και διεθνώς κατοχυρωμένο, με τις ως άνω διατάξεις της Συμβάσεως της Ρώμης, να καθορίζουν οι ίδιοι της θρησκευτική αγωγή των τέκνων τους, σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις. Υπό την έννοια αυτή και προκειμένου να τύχει εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος, προκειμένου δηλαδή να «αναπτυχθεί» η θρησκευτική συνείδηση των μαθητών, σύμφωνα με την διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να μετέχουν στις σχολικές θρησκευτικές εκδηλώσεις, όπως είναι η καθημερινή προσευχή και ο εκκλησιασμός και να παρακολουθούν το μάθημα των θρησκευτικών, το οποίο, όπως είναι αυτονόητο, εν όψει των εκτεθέντων, πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία σύμφωνα με τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας (β. Σ.Τ.Ε. 3533/86) και επί ικανόν αριθμόν ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως. Και να μεν η δημόσια συμμετοχή των μαθητών στις ως άνω θρησκευτικές εκδηλώσεις και η παρακολούθηση υπ' αυτών του μαθήματος των θρησκευτικών αποτελούν έμπρακτη δήλωση περί των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, δε έρχονται όμως, εκ τούτου και μόνον, σε αντίθεση με το άρθρο 13 του Συντάγματος, δοθέντος ότι δεν είναι δυνατή η επιβαλλομένη από το άρθρο 16 παρ. 2 αυτού «ανάπτυξη» της θρησκευτικής τους συνείδησης, χωρίς την ως άνω δήλωση περί των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Είναι

όμως πρόδηλον ότι εάν ένας ή περισσότεροι μαθητές, άλλως οι γονείς τους, ασκώντας το κατοχυρωμένο με το άρθρο 13 του Συντάγματος και τις ως άνω διατάξεις της Συμβάσεως της Ρώμης δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, δηλώσουν καθ' οιονδήποτε τρόπον, προς τον Διευθυντή του Σχολείου, ότι για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, ήτοι διότι είναι ετερόδοξοι, ετερόθρησκοι ή άθεοι, δεν επιθυμούν να παρακολουθήσουν (οι ως άνω μαθητές) την διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών ή να μετάσχουν στις άλλες θρησκευτικές εκδηλώσεις που προβλέπονται από το σχολικό πρόγραμμα ο Διευθυντής έχει υπηρεσιακό καθήκον, που απορρέει από τις πιο πάνω διατάξεις, να προβεί αμέσως σε όλες τις αναγκαίες κατά το νόμο ενέργειες, ούτως ώστε οι μαθητές αυτοί να μη μετέχουν στις πιο πάνω θρησκευτικές εκδηλώσεις και να μην παρακολουθούν την διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών, χωρίς βεβαίως η αποχή τους αυτή να συνεπάγεται για τους ίδιους οποιασδήποτε μορφής σχολική κύρωση, π.χ. καταλογισμό απουσιών, μείωση διαγωγής, πειθαρχικές κυρώσεις κ.λ.π. Ακόμη δε και εάν μια τέτοια άρνηση του μαθητή, άλλως των γονέων του, δεν συνοδεύεται από επίκληση λόγων θρησκευτικής συνείδησης, ο διευθυντής έχει και πάλι την υποχρέωση, που απορρέει από τις αυτές πιο πάνω διατάξεις, να διερευνήσει μήπως τυχόν η άρνηση αυτή οφείλεται σε τέτοιου είδους λόγους, ούτως ώστε να συμπεριληφθή αναλόγως, σύμφωνα με όσα εκτίθενται πιο πάνω. Η έρευνα δε αυτή, ως συνέπεια της αντίστοιχης δήλωσης του μαθητού άλλως των γονέων του, περί μη συμμετοχής αυτού στο μάθημα των θρησκευτικών και στις λοιπές θρησκευτικές εκδηλώσεις, ως και η ίδια η δήλωση δεν απαγορεύονται από το άρθρο 13 του Συντάγματος, διότι δεν αποτελούν μέσον προς δίωξη του μαθητή λόγω των διαφόρων, ενδεχομένων, θρησκευτικών του πεποιθήσεων, οι οποίες πρέπει πάντως να είναι σεβαστές, αλλά, όλως αντιθέτως, αποβλέπουν εις το να διευκολύνουν τον μαθητή να απολαύσει «ανεμπόδιστα» την ελευθερία της θρησκευτικής του συνείδησης. Με τέτοιο ακριβώς περιεχόμενο αντελήφθη, εξ άλλου, την έννοια των ανωτέρω διατάξεων και ο κοινός νομοθέτης που γι' αυτό όρισε με την διάταξη του άρθρου 1 του ν. 1566/1985 υπό τον τίτλο «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» (ΦΕΚ 167 Α') ότι «1. Σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών δυνάμεων των μαθητών, ώστε, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν δημιουργικά. Ειδικότερα υποβοηθεί τους μαθητές : α) Να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες, να υπερασπίζονται την εθνική ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα της χώρας και τη δημοκρατία, να εμπνέονται από αγάπη προς τον άνθρωπο, τη ζωή και τη φύση και να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η ελευθερία της θρησκευτικής τους συνείδησης είναι απαραβίαστη β) και με το άρθρο 6 παρ. 2 όρισε ότι η εκπαίδευση στο Λύκειο «Ιδιαίτερα βοηθεί του μαθητές : α) ... β) Να συνειδητοποιούν την βαθύτερη σημασία του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους ...».

5. Επειδή, ανεξαρτήτως προς τα ως άνω ζητήματα θρησκευτικής συνείδησης, ο μαθητής μπορεί επίσης, στο πλαίσιο των κειμένων διατάξεων και ιδίως του ν. 1566/85 και του παρατιθεμένου στη συνέχεια Π.Δ/τος 104/79, να αρνηθή την δημόσια απαγγελία της προσευχής και όταν έχει άλλους προσωπικούς λόγους, οι οποίοι δικαιολογούν, κατά τους κανόνες της παιδαγωγικής επιστήμης, την άρνησή του αυτή, όπως π.χ. όταν παρουσιάζει δυσαρθρία, του ελλείπει το θάρρος, έχει σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα κ.λ.π. Και στην περίπτωση αυτή, ο Διευθυντής του σχολείου, εάν του αντιταχθεί τέτοια άρνηση του μαθητή, οφείλει και πάλι να προβεί στη σχετική έρευνα ώστε να διαγνώσει τους πραγματικούς λόγους της άρνησης και να ενεργήσει αναλόγως.[...]

Επειδή, εις την διάταξιν της παρ. 1 του άρθρου 1 του ν. 1566/1985 (ΦΕΚ Α 167) ορίζεται ότι : «1. Σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών δυνάμεων των μαθητών, ώστε, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν δημιουργικά. Ειδικότερα υποβοηθεί τους μαθητές : α) Να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες, να υπερασπίζονται την εθνική ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα της χώρας και τη δημοκρατία, να εμπνέονται από αγάπη προς τον άνθρωπο, τη ζωή και τη φύση και να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η ελευθερία της τη θρησκευτική τους συνείδησης είναι απαραβίαστη. β) Να καλλιεργούν και να αναπτύσσουν αρμονικά το πνεύμα και το σώμα τους, τις κλίσεις, τα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητές τους. Να αποκτούν, μέσα από τη σχολική τους αγωγή, κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση, να αντιλαμβάνονται και να συνειδητοποιούν την κοινωνική αξία και ισοτιμία της πνευματικής και τα χειρωνακτικής εργασίας. Να ενημερώνονται και να ασκούνται πάνω στη σωστή και ωφέλιμη για το ανθρώπινο γένος χρήση και αξιοποίηση των αγαθών του σύγχρονου πολιτισμού, καθώς και των αξιών της λαϊκής μας παράδοσης. γ) Να αναπτύσσουν δημιουργική και κριτική σκέψη και αντίληψη συλλογικής προσπάθειας και συνεργασίας, ώστε να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και με την υπεύθυνη συμμετοχή τους να συντελούν αποφασιστικά στην πρόοδο του κοινωνικού συνόλου και στην ανάπτυξη της πατρίδας μας. δ) Να κατανοούν τη σημασία της τέχνης, της επιστήμης και της τεχνολογίας, να σέβονται τις ανθρώπινες αξίες και να διαφυλάσσουν και προάγουν τον πολιτισμό. ε) Να αναπτύσσουν πνεύμα φιλίας και συνεργασίας με όλους τους λαούς της γης, προσβλέποντας σε έναν κόσμο καλύτερο, δίκαιο και ειρηνικό. 2 Βασικοί συντελεστές για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών είναι : α) ... β) τα αναλυτικά προγράμματα, τα σχολικά βιβλία και τα λοιπά διδακτικά μέσα καθώς και η σωστή χρήση του. γ) ... 3. Τα αναλυτικά προγράμματα αποτελούν άρτιους οδηγούς του εκπαιδευτικού έργου και περιλαμβάνουν κυρίως: αα) ... ββ) διδακτέα ύλη επιλεγμένη σύμφωνα με το σκοπό του μαθήματος, ανάλογη και σύμμετρη προς το ωρολόγιο πρόγραμμα ...», στην διάταξιν της παρ. 2 του άρθρου 6 του αυτού ως άνω νόμου ορίζεται ότι : «2. Το λύκειο επιδιώκει την ολοκλήρωση των σκοπών της εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα βοηθεί τους μαθητές : α) Να κατανοούν βαθύτερα την κοινωνική πραγματικότητα, να κάνουν σωστές επιλογές για τις παραπέρα σπουδές και την επαγγελματική τους αποκατάσταση και να διαμορφώνουν το χαρακτήρα και την προσωπικότητά τους έτσι, ώστε να εντάσσονται αρμονικά στο κοινωνικό σύνολο και να συμβάλλουν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της πατρίδας. β) Να συνειδητοποιούν τη βαθύτερη σημασία του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους και της σταθερής προσήλωσης στις πανανθρώπινες αξίες και να κατανοούν τη σπουδαιότητα του δημοκρατικού διαλόγου και της συμμετοχής σε συλλογικές δραστηριότητες. γ) Να αποκτούν βαθύτερη και ουσιαστικότερη γνώση και αυτογνωσία, ώστε να αντιμετωπίζουν με κριτικό και δημιουργικό πνεύμα τη ζωή, την επιστήμη, την τέχνη και τον ελληνικό και παγκόσμιο πολιτισμό. δ) Να αναπτύσσουν τον προβληματισμό τους με τη μελέτη και τη βαθύτερη γνώση των ιστορικών γεγονότων (ελληνικών και παγκόσμιων), ε) Να αναπτύσσουν το αισθητικό τους κριτήριο και την ποιότητα της καλλιτεχνικής τους έκφρασης, στ) Να εμπεδώσουν τις κινητικές ικανότητες και κλίσεις μέσα από συγκεκριμένες αθλητικές δραστηριότητες και αν αποκτούν αθλητικές συνήθειες που αναβαθμίζουν την ποιότητα της ζωής τους». [...]

Επειδή, εις την διάταξη του άρθρου 3 του ισχύοντος Συντάγματος, εις την κεφαλίδα του οποίου γίνεται ρητή επίκλησις της «Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος» ορίζεται ότι: «1. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού. Τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 1928. 2. ...» Εξ άλλου, εις την διάταξιν του άρθρου 13 αυτού ορίζεται ότι : « 1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. 2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται. 3. ...» Εκ παραλλήλου, εις την διάταξη του άρθρου 16 (παρ. 2) του Συντάγματος ορίζεται ότι : « Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική και επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες». Τέλος, η Διεθνής Σύμβαση της Ρώμης της 4^{ης} Νοεμβρίου 1950 «περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», που κυρώθηκε το πρώτον με τον νόμο 2329/1953 (φ.68 Α) και εκ νέου με το Ν.Δ. 53/1974 (φ. 256 Α) και έχει, ως εκ τούτου, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυξημένη τυπική ισχύ, με το μεν άρθρο 9 κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, με το άρθρο δε 2 του Α' προσθέτου πρωτοκόλλου ορίζει ειδικότερα τα εξής : «Ουδείς δύναται να στερηθεί του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσσεως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τα ίδιας αυτών θρησκευτικάς και φιλοσοφικάς πεποιθήσεις».

Επειδή, από τας προαναφερθείσας διατάξεις του Συντάγματος αλλά και της Συμβάσεως της Ρώμης, ερμηνευόμενας εν συνδυασμώ μεταξύ των, εν όψει του γνωστού τοις πάσιν γεγονότος ότι η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού πρεσβεύει την ορθόδοξο χριστιανική θρησκεία (βλ. ΣΤΕ 3533/1986, βλ. Επίσης ΣΤΕ 3356/1995), όπως τούτο άλλωστε μαρτυρείται και από την, κατά τα εκτεθέντα, επίκλησιν εις αυτήν ταύτην την κεφαλίδα του Συντάγματος της Αγίας Τριάδος, αλλά και τον χαρακτηρισμό, εις την προπαρατεθείσα διάταξιν του άρθρου 3 του Συντάγματος, του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος ως «επικρατούσης θρησκείας» εις την Ελλάδα, συνάγεται, κατά τα ήδη κριθέντα (ΣΤΕ 3356/95), ότι μεταξύ των σκοπών της παρεχομένης εις τα σχολεία παιδείας είναι και η «ανάπτυξις», εις τουλάχιστον επαρκή βαθμόν, της θρησκευτικής συνειδήσεως των ελληνοπαίδων συμφώνως προς τα αρχάς του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος, η διδασκαλία του οποίου είναι, ως εκ τούτου, υποχρεωτική, όπως είναι υποχρεωτική και η παρακολούθησις από τους μαθητάς, οι οποίοι ανήκουν εις την κατ'Ανατολάς Ορθόδοξον Χριστιανικήν Εκκλησίαν, του αντιστοίχου μαθήματος (βλ. και τα ς διατάξεις των άρθρων 1 παρ. 2, 5 παρ. 1 εδάφ. α,

6 παρ. 2 εδαφ. β' του ν. 1566/1985, ΦΕΚ Α 167 και 2 παρ. 2, 3 παρ. 3 και 4 του Π.Δ. 479/1955, ΦΕΚ Α 170).

Εις την τοιαύτην άλλωστε ανάπτυξιν της θρησκευτικής συνειδήσεως των Ελληνοπαίδων αποβλέπουν και οι γονείς των, αντλούνται από την προαναφερθείσα διάταξη του άρθρου 13 του Συντάγματος το δικαίωμα αυτό το οποίον, ως εξετέθη, κατοχυρούται ευθέως και από τα προαναφερθείσας διατάξεις της Συμβάσεως της Ρώμης, κατά τας οποίας οι ίδιοι οι γονείς καθορίζουν την θρησκευτική αγωγή των τέκνων των, επί τη βάσει των ιδικών των θρησκευτικών πεποιθήσεων (βλ. ΣΤΕ 3356/1995). Εξυπακούεται, βεβαίως, ότι της παρακολουθήσεως του ως άνω μαθήματος απαλλάσσονται, και δη χωρίς δυσμενή συνέπεια, οι μαθηταί εκείνοι δια τους οποίους γίνεται αξιόπιστος δήλωσις, είτε υπ'αυτών των ιδίων, είτε υπό των γονέων τους, ότι είναι άθεοι, ετερόδοξοι ή αλλόθρησκοι και έχουν, ως εκ τούτου, πρόβλημα θρησκευτικής συνειδήσεως (ΣΤΕ 3356/95), δοθέντος μάλιστα ότι η δήλωσις αυτή ουδόλως αντιβαίνει εις το άρθρο 13 του Συντάγματος, διότι κατά τα επίσης ήδη κριθέντα (ΣΤΕ 3356/95), δεν αποτελεί μέσον προς δίωξη του μαθητή λόγω των διαφορών, ενδεχομένως, θρησκευτικών του πεποιθήσεων, οι οποίες πρέπει πάντως να είναι σεβαστές αλλά, όλως αντιθέτως, αποβλέπει εις το να διευκολύνει τον μαθητήν να απολαύσει «ανεμπόδιστα» την ελευθερία της θρησκευτικής του συνειδήσεως και να διευκολύνει επίσης τους γονείς του να ασκήσουν το αντίστοιχο, κατά τα εκτεθέντα, δικαίωμά τους.

Επειδή, από τας αυτάς ως άνω διατάξεις, συνάγεται, περαιτέρω, ότι προκειμένου να τύχει εφαρμογής η διάταξις του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος και να καταστεί δυνατή η «ανάπτυξις», εις τουλάχιστον επαρκή βαθμόν, της θρησκευτικής συνειδήσεως των προαναφερθέντων μαθητών κα δη συμφώνως προς τας αρχάς της ορθοδόξου χριστιανικής πίστεως, επιβάλλεται όπως η Πολιτεία, δια της λήψεως των καταλλήλων, κατά περίπτωσιν, νομοθετικών και κανονιστικών μέτρων, εξασφαλίζει την διδασκαλίαν του κατά τα άνω μαθήματος των θρησκευτικών εις τους εν λόγω μαθητάς και δη να την εξασφαλίζει κατά τα ήδη κριθέντα (ΣΤΕ 3356/95) επί ικανόν αριθμόν ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως. Και είναι μεν αληθές ότι εις την ουσιαστικήν κρίσιν της Διοικήσεως ανήκει ο καθορισμός των θρησκευτικών, πλην όμως ο περιορισμός των ωρών διδασκαλίας αυτού, συγκεκριμένως, του μαθήματος, εις μία (1) μόνον ώρα εβδομαδιαίως δεν αποτελεί, κατά τα δεδομένα της κοινής πείρας και εν όψει του ειδικού σκοπού εις τον οποίον αποβλέπουν αι ως άνω διατάξεις του Συντάγματος, τον υπ'αυτών, κατά τα ήδη κριθέντα, απαιτούμενον «ικανόν» αριθμόν ωρών διδασκαλίας. Αν και κατά τη γνώμη της Παρέδρου Ε. Νίκα, ο καθορισμός του αριθμού των ωρών διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών σε κάθε τάξη ανήκει στην ουσιαστική εκτίμηση της Διοικήσεως, η οποία πάντως υποχρεούται να ορίσει έναν ορισμένο αριθμό ωρών για το σύνολο των δύο κύκλων (Γυμνάσιο και Λύκειο) της δευτεροβάθμιας εκπαιδεύσεως.

Επειδή, υπό τα δεδομένα αυτά και συμφώνως προς τα προαναφερθέντα, βασίμως παραπονείται η ήδη αιτούσα ότι η προσβαλλομένη απόφασις δεν είναι σύμφωνη με τας ως άνω διατάξεις του Συντάγματος, καθ'ο μέρος, με αυτήν, περιορίζεται πράγματι εφ'εξής η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών εις τας τάξεις Β και Γ του Ενιαίου Λυκείου εις μίαν μόνον ώραν εβδομαδιαίως και δια τον λόγον αυτόν πρέπει η μεν προσβαλλομένη απόφασις να ακυρωθεί, κατά το τμήμα της τούτο, η δε υπόθεσις να αναπεμφθεί εις την Διοίκησιν, προκειμένου, αυτή, να προβεί εις θέσπισιν νέας συμπληρωματικής ρυθμίσεως, δια της οποίας να προβλέπεται η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών πέραν της προβλεπομένης, με την ήδη προσβαλλομένην απόφασιν, μίας (1) μόνον ώρας εβδομαδιαίως, κατά τα ήδη εκτεθέντα.

Επειδή τους διατάξεις του άρθρ. 13 του Σ ορίζονται τα εξής : «1. Η ελευθερία τους θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος. Η απόλαυσις των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται εκ των θρησκευτικών εκάστου πεποιθήσεων». Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι η απόλαυση των ατομικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τους θρησκευτικές πεποιθήσεις κάθε φυσικού προσώπου. Τέτοιο είναι και το δικαίωμα τους θρησκευτικής ισότητας, δηλαδή τους μη άνιση μεταχείρισης με θρησκευτικά κριτήρια. Η αρχή αυτή κάμπτεται μόνον όταν πρόκειται για διορισμό σε θέσεις, τους οποίες, από τη φύση τους, αποκλείεται ο διορισμός τέτοιων πρόσωπων, τα οποία είτε α) δεν πρεσβεύουν καμία θρησκεία, είναι δηλαδή άθεοι, ή β) έχουν ορισμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις ή ακολουθούν δόγματα, διαφορετικά από εκείνα τους Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, ενώ τους απόψεις αυτές τους Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι υποχρεωμένοι να τους διδάξουν τους μαθητές τους πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έτσι γίνεται δεκτό ότι δεν αντίκειται τους διατάξεις αυτές του Συντάγματος, ο μη διορισμός ετεροδόξου ή αλλοθρήσκου, ως καθηγητή θεολογίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή δασκάλου στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αφού και τους δύο αυτές περιπτώσεις ο διδάσκων επιβάλλεται να έχει τους τους πεποιθήσεις με αυτές τους Ορθόδοξης Εκκλησίας, προκειμένου να διδάξει τους αλήθειες αυτές με την επιβαλλόμενη πίστη και αφοσίωση (ΣτΕ 3533/86). Εξάλλου με τους διατάξεις του αρθρ. 3 του ν. 1566/85, το οποίο αναφέρεται στην προσχολική αγωγή των μαθητών, ορίζονται μεταξύ άλλων και τα εξής : «Σκοπός του νηπιαγωγείου είναι να βοηθήσει τα νήπια να αναπτυχθούν σωματικά, συναισθηματικά, νοητικά και κοινωνικά μέσα στα πλαίσια που ορίζει ο ευρύτερος σκοπός τους πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (...)» Τέλος στο άρθρ. 1 παρ. 1 του ίδιου νόμου ορίζονται μεταξύ άλλων και τα εξής: «1. Σκοπός τους πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών δυνάμεων των μαθητών, ώστε, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν δημιουργικά. Ειδικότερα υποβοηθεί τους μαθητές: α) να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες ... κλπ. Και να διακατέχονται από πίστη τους την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία τους ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η ελευθερία τους θρησκευτικής τους συνειδήσεως είναι απαραβίαστη...».

Από τους πιο πάνω διατάξεις, και ιδίως του άρθρ. 3 του ν.1566/85, (...) προκύπτει ότι (...) μεταξύ των σκοπών του νηπιαγωγείου δεν είναι, η εξοικείωση των μαθητών με ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και τους αξίες (..) ούτε άλλωστε η ηλικία των παιδιών προσφέρεται για κάτι παρόμοιο, τους είναι κοινώς γνωστό. Και τούτο σε αντίθεση με το αρθρ. 4 παρ. 1 περ. ε' του ίδιου ν. 1566/85, για τους σκοπούς τους δημοτικού σχολείου, όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι σκοπός του δημοτικού σχολείου είναι να βοηθά τους μαθητές να εξοικειώνονται και με τους ηθικές και θρησκευτικές αξίες, τους βέβαια τους δέχεται η ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Και να μεν στο άρθρ. 1 για τους σκοπούς τους Α/βάθμιας εκπαίδευσης (στην οποία περιλαμβάνεται και η προσχολική) και τους Β/θμιας διαλαμβάνεται ότι το σχολείο πρέπει να υποβοηθά από πίστη τους τα γνήσια στοιχεία τους Ορθόδοξης Χριστιανικής Παράδοσης, πλην τους η διάταξη αυτή είναι γενική και προφανώς αναφέρεται τους μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων του δημοτικού σχολείου, καθώς και τους μαθητές των Γυμνασίων και Λυκείων, όπου διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών είτε αμέσως είτε εμμέσως με παράθεση θρησκευτικών κεφαλαίων σε άλλο μάθημα. Άλλωστε η διάταξη του άρθρου 3, η οποία ορίζει τους σκοπούς του Νηπιαγωγείου, είναι ειδικότερη

και υπερισχύει τους διατάξεις του άρθρου 1 η οποία είναι γενική και κατά συνέπεια αφού τους σκοπούς του Νηπιαγωγείου δεν είναι η εξοικείωση των μαθητών με θρησκευτικές αξίες, ούτε και εκ των πραγμάτων τούτο είναι εφικτό λόγω της ανωριμότητας των μικρών μαθητών, δεν είναι νόμιμος ο αποκλεισμός νηπιαγωγού από το διορισμό με μόνο το αιτιολογικό ότι είναι χριστιανή καθολική στο δόγμα. Παρόμοιος διορισμός δεν θα δημιουργούσε ούτε πραγματικό ούτε συνειδησιακό πρόβλημα στη διοριζόμενη, αφού καμία διδασκαλία θρησκευτικής πίστης δεν θα ήταν υποχρεωμένη να κάνει, ούτε άλλωστε είναι επιτρεπτό κάτι παρόμοιο για παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Βέβαια γίνεται προσευχή την ώρα του γεύματος στα Νηπιαγωγεία αλλά προσευχή κάνουν και οι καθολικοί ως χριστιανοί και ασκούν την ίδια κατά βάση λατρεία με τους ορθόδοξους, ανεξάρτητα από τους όποιες επί μέρους δογματικές διαφορές τους, και δεν είναι βέβαια λογικό ούτε βάσιμο να εξομοιώνονται οι χριστιανοί των άλλων δογμάτων με τους άθεους.

Επειδή μετά από αυτά πρέπει να γίνει δεκτή η κρινόμενη αίτηση και να ακυρωθεί η προσβαλλόμενη άρνηση του Υπουργού να διορίσει την αιτούσα (...), η δε υπόθεση να αναπεμφθεί και πάλι στον Υπουργό Παιδείας.

- ΣΤΕ 347/2002 (Υπόθεση άθεου θεολόγου), Επιθεώρηση Εκκλησιαστικού κ' Κανονικού Δικαίου, Έτος Β', τεύχος 1, Απρίλιος 2003
- Διοικ.Εφ.Αθ.299/1988 (Υπόθεση άθεου/αλλόθρησκου δασκάλου), Διοικ.Δίκη1989, σελ.83